

ВЛАДА НА РЕПУБЛИКА СЕВЕРНА МАКЕДОНИЈА

Согласно член 79 став 1 од Законот за тутун, производи од тутун и сродни производи (*) („Службен весник на Република Северна Македонија“ бр.98/19 и 27/20) Владата на Република Северна Македонија, на седницата, одржана на 2 февруари 2021 година, донесе

СТРАТЕГИЈА ЗА ПРОИЗВОДСТВО НА ТУТУН ЗА ПЕРИОД 2021-2027 ГОДИНА, СО АКЦИОНЕН ПЛАН

I. ВОВЕД

Тутунот како култура, има посебно место во структурата на земјоделското производство и извоз и е особено значаен од економски и социјален аспект, а посебно за одделни региони каде е важен извор на финансии и обезбедување на егзистенција на населението. Појавата на тутунот на просторот на Македонија е тесно поврзана со неговото ширење на Балканскиот полуостров, тутунот беше воведен во Северна Македонија од страна на Турција во 1638 година и оттогаш е високо ценет за нејзината економска и социјална важност. Вкупното производство на тутун во Северна Македонија пред Балканските војни било 4-5 милиони кг.

Производството на оваа култура започнува да се зголемува по Втората светска војна, за да достигне највисоко ниво од 36 221 тони во 1982 година. Сега, производството на тутун е во флукутирање и во 2018 година забележува 26 182 тони. Токму затоа производството на тутун во Република Северна Македонија има повеќе од историско значење и една од основните традиционални активности на секое земјоделско семејство во реоните каде има услови за негово одгледување.

Тутунот се смета за пластично растение, што значи дека неговиот развој во голема мера зависи од климатските и почвените услови. Особено е важно да се спомене дека ова растение се одгледува и во услови каде било која друга култура не може да го замени тутунот од аспект на неговото одгледување на почви со послаб бонитет, каде дава соодветен принос и квалитет, а со тоа и обезбедува пристоен приход. Тоа се руралните подрачја во државата каде живее голем дел од селското население и во рамки на земјоделските активности доминира одгледувањето на тутун. Станува збор за ориенталскиот тип на тутун, кој е тесно поврзан со македонското поднебје кое располага со поволни природни и агроеколошки услови за негово производство.

Имено, територијата на Република Северна Македонија располага со соодветни почвени и климатски карактеристики за одгледување на овој тип на тутун, (но возможно е и одгледување на некои други типови тутун), на одделни сорти кои се уникатни по изразената специфична арома и висок квалитет на суровината која е препознатлива во светот. Токму од таа причина, производството на тутун во Република Северна Македонија има посебно стопанско значење за нашата држава.

Односите во тутунското стопанство во Република Северна Македонија во последниве 15 и повеќе години се драстично изменети, во споредба со односите кои владееле во претходниот период.

Последниве години од вкупните количества тутун во Република Северна Македонија кои се откупуваат и обработуваат, околу 90% припаѓаат на компании со приватна сопственост и остатокот припаѓа на Тутунски Комбинат Прилеп кој е во доминантна државна сопственост. Овие приватни компании откупуваат и обработуваат тутун по претходно направени планови и договори со мултинационални компании на кои им го продаваат обработениот тутун. Македонскиот тутунски сектор има цврст јавен систем на помош и договори што му обезбедува на секторот високо ниво на стабилност.

Република Северна Македонија стана 168^{-мата} земја што го одобри ратификувањето на РККТ на СЗО во 2006 година. Препораките на СЗО-РККТ се спроведуваат од јануари 2010 година, со спроведување на сериозни мерки против рекламирањето и пушењето. Без оглед на потврдената потреба да се прилагоди на спроведената препорака на СЗО РККТ и мерките за намалување на пушењето и производството на тутун, секоја Влада во земјава продолжува да го поддржува и

субвенционира производството на тутун, главно заради признаената социо-економска важност на овој производ.

Во ЕУ, одгледувањето тутун континуирано се намалува од 1991 година, кога од приближно 400.000 тони во осум земји на ЕУ производителки на тутун производство се намали на 140.000 тони во 2018 година вклучително и кога четири нови земји на ЕУ се приклучија кон земјите што произведуваат. Од 1993 година, во ЕУ се применува систем за ограничување на производството на тутунот (т.н. систем на квоти по земји, по количество и по типови), а од 1 јануари 2010 година, ЕУ не доделува специфични субвенции за производство на суров тутун.

При изработката на оваа стратегија користени се податоци од научно образовните институции од областа на тутунското производство, од претставници од Стопанската Комора на Република Македонија-Групација на производители на тутун и производи од тутун, од Државниот Завод за Статистика, од Европска Комисија-DG AGRI, од Министерството за земјоделство, шумарство и водостопанство, како и од анкети спроведени во рамките на ИПА Проектот „Градење на основи за реформи во тутунскиот сектор“, 2018-2020 година.

Согласно член 79 од Законот за тутун, производи од тутун и сродни производи („Службен весник на РСМ“ бр.98/19 и 27/20) за активности за финансирање на производство на тутун, Владата на Република Северна Македонија, на предлогот на министерот за земјоделство, шумарство и водостопанство, донесува седумгодишна стратегија за производство на тутун со акционен план. Владата, исто така, на предлог на министерот за земјоделство, шумарство и водостопанство, донесува мерки и под-мерки согласно годишните програми за финансиска поддршка во земјоделството и руралниот развој.

Целите на седумгодишната стратегија за производство на тутун се:

- државна помош на земјоделските стопанства кои се занимаваат со тутунско производство;
- поддршка на доходот на земјоделските стопанства;
- рамномерен и одржлив развој во тутунопроизводните региони и
- поддршка за формирање на организации на производители.

Акциониот план особено содржи краткорочни и среднорочни насоки за развој и финансиски средства за спроведување на Стратегијата.

Со оваа стратегија се отповикува Стратегијата за производство на тутун за период 2020-2026 година со Акционен план објавена во Службен весник на РСМ бр.267/19. Во образложение се даваат следните причини:

-измена на целите на оваа стратегија согласно измената на член 79 од Законот за изменување и дополнување на Законот за тутун, производи од тутун и сродни производи објавен во Службен весник на РСМ бр.27 од 06.02.2020 година, а воедно и измена на основот за донесување на мерки и подмерки согласно годишните програми за финансиска поддршка во земјоделството и руралниот развој кои се содржани во акциониот план,

- измена на седумгодишниот стратешки период од 2020-2026 на 2021-2027 година,
- измена на содржината на акциониот план со повразност на целите на стратегијата со мерки и подмерки, индикатори или показатели на успешност, рокови и одговорни институции,
- поставување на дијагноза на тутунските стопанства и соодветни мерки според групи на тутунски стопанства врз основа на јасно утврдената дијагноза и
- следење на спроведувањето на стратегијата.

Во оваа стратегија се наведуваат следните субјекти и поими:

Агенција за финансиска поддршка на земјоделството и руралниот развој	АФПЗРР
Заедничка земјоделска политика	ЗЗП
Заедничка пазарна организација	ЗПО
Европска комисија	ЕК
Европска унија	ЕУ
Факултет за земјоделски науки и храна - Скопје	ФЗНХ - Скопје
Рамковна конвенција за контрола на тутунот	РККТ
Добри земјоделски практики	ДЗП
Највисоката асоцијација на производители на тутун	НЗПТ
Инструмент за претпристапна помош	ИПА
Министерство за земјоделство, шумарство и водостопанство	МЗШВ
Министерство за економија	МЕ
Министерство за здравство	МЗ
Министерство за надворешни работи	МНР
Агенција за поттикнување на развојот на земјоделството	АПРЗ
Службен весник на Република Северна Македонија	СЛВ - РСМ
Државен инспекторат за земјоделство	ДИЗ
Државен пазарен инспекторат	ДПИ
Научен институт за тутун -Прилеп	НИТП
Помош за транзиција и градење институции	ТАИБ
Сојуз на здруженија на тутунопроизводители	УАТФ
Светска здравствена организација	СЗО

1. Производство на тутун во Северна Македонија и во светот

1.1. Производството на тутун во ЕУ и во соседните земји

Светското производство на тутун од сите типови ширум светот во последните пет години 2015-2018 се движи од 5,833 милиони тони во 2014 година до 5,202 милиони тони во 2018 година. Соодветно, производството на ориенталските типови тутун се намали од 202 илјади тони во 2014 на 166 илјади тони во 2018 година.¹

Балканските земји: Северна Македонија, Грција, Бугарија и Турција остануваат најголемите светски производители и извозници на квалитетен ориенталски тутун во регионот. Производството на ориенталскиот тутун во светот изнесува 185,5 милиони кг во 2018 година. По земји, производството на ориенталски тутун достигнува 60,5 мил. кг. во Турција или 32% од глобалното производство, во Грција е околу 22 милиони кг., додека во Република Северна Македонија изнесува 28 мил. кг. Производството на ориенталски тутун сè уште бележи голем пад во Бугарија. Големината на производството на оваа земјоделска култура се пресметува како 9 милиони кг во 2018 година. (Star Agritech International, извештај за земјоделски култури септември 2019).

На глобално ниво, како производители на помали количества на ориенталски тутун се појавуваат и Индија, каде се воведува типот Измир; Кина, каде е воведен типот Басма; Тајланд, каде се воведува типот Прилеп. Мали количества на ориенталски тутун се произведуваат и во земјите на Сојузот на независни држави (Русија, Казахстан, Узбекистан, Таџикистан) како и во некои медитерански земји (Либан, Тунис, Алжир и Мароко). Групирани според типот на ориенталскиот тутун, во светската трговија доминира типот Измир со учество од 40%, прилепскиот тип има 20%, а типот Басма е 15%, додека другите видови, Катерини, Самсун, Крумовград и некои други имаат удел од околу 5% (Тобаско courier No. 77, септември 2019).

Производството на тутун во ЕУ-28 во 2018 година е прикажано во Табела 1.

Табела 1. Производство на тутун во земјите на ЕУ според типови на тутун, 2018 година, тони

Земја	Вирџинија	Берлеј	Темни тутуни	Сушени на оган	Ориенталски	Вкупно	%
Италија	32 381	14 706	2 128	2 473		51 688	38,6%
Шпанија	26 633	782	176			27 591	20,6%
Полска	21 000	3 000	800			24 800	18,5%
Грција*	6 150	245			13 850	20 245	15,1%
Бугарија**	4 650	1 100			7 400	13 150	9,8%
Хрватска	7 015	343				7 358	5,5%
Франција	4 715	1 998	29			6 743	5,0%
Унгарија	4 369	1 079				5 448	4,1%
Германија	4 524					4 524	3,4%
Белгија		7	75			82	0,1%
ЕУ	84 804	22 478	3 032	2 473	21 250	134 038	100,0%

(*) Грција, 2018 Ориенталски: а) Басма 9 391 фармери, 8 100 тони; б) Катерини 2 519 фармери 5 750 тони.

(**) Бугарија, 2018 Ориенталски: а) Басма 6 495 фармери, 3 480 ха, 5 650 тони; б) Кабакулук (полуориентален) 1 030 фармери, 570 ха, 1 000 тони; в) Катерини 975 фармери, 305 ха, 750 тони.

Извор: Податоци од UNITAB за 2018 година

Од изнесените податоци во Табела 1, се забележува дека вкупното производство на тутун од 10 земји производители на тутун во ЕУ изнесува 134 038 тони. Најголемо учество има типот Вирџинија со 84 804 тони, додека ориенталските тутуни учествуваат со 21 250 тони или 16%. Единствени земји во кои се одгледува ориенталски тутун се Грција со 13 850 тони (65%) и Бугарија со 7 400 тони (35%).

¹ Data from Universal Leaf Tobacco, Estimated Leaf Production by Crop Year August 3, 2017 and May 22, 2019

Република Северна Македонија се наоѓа на 30 место по количеството на произведен тутун во светот, како и на 15 место по вредноста на остварениот извоз на тутун во светски рамки.

1.2. Производство на тутун во Република Северна Македонија

Производството на тутун зазема многу значајно место во економијата на Северна Македонија и тоа од економски и социјален аспект. Од економски аспект учеството на вредноста на просечното годишно производство на суров тутун (2014-2018 година) изнесува 5,7% од вкупната вредност на земјоделското производство. Сортите тутун кои се одгледуваат во Република Северна Македонија се ориенталски тип, главно од видовите Прилеп, Јака и Басмак. Просекот на тутун произведен во Република Северна Македонија во периодот 2009-2018 е 24 716 тони (Табела 2), со просечен принос од 1 900 кг/ха. На прв поглед се чини дека е незначителен сегмент во надворешно-трговските односи на земјата, но неговата реална вредност може да се сфати кога ќе земеме предвид дека вкупниот извоз во 2018 година бил 23 327 тони ориенталски тутун. Важноста на тутунот за македонската економија е уште поочигледна кога се споредува со вкупниот извоз на земјоделски производи во 2015 година, во кој учествуваше со над 22 %. Сите активности и процеси поврзани со производство на оваа култура се регулирани со Законот за тутун, тутунски производи и сродни производи. („Службен весник на Република Северна Македонија“ бр.98/19 и 27/20). Во согласност со одредбите на овој закон, тутунопроизводителите можат да користат само сертифициран семенски материјал, а единствена овластена институција за производство на таков материјал е Научниот институт за тутун - Прилеп.

Табела 2. Производство на ориенталски тутун во Република Северна Македонија

Година	Производство во тони
2009	23 196
2010	26 393
2011	21 024
2012	27 993
2013	30 997
2014	24 857
2015	19 000
2016	25 450
2017	26 659
2018	28 484
10-годишен просек	24 716

Извор: МЗШВ

2. СОЦИЈАЛНИ, ЕКОНОМСКИ И ПРИРОДНИ КАРАКТЕРИСТИКИ И УСЛОВИ ВО ТУТУНСКИОТ СЕКТОР ВО РЕПУБЛИКА СЕВЕРНА МАКЕДОНИЈА

2.1. Социјални, економски и демографски карактеристики на тутунскиот сектор

Примарното производство на ориенталски ситнолисен ароматичен тутун има големо економско и социјално значење за Република Северна Македонија затоа што земјата е традиционален производител на овој вид тутун. Презентираните податоци се од спроведено теренско истражување за 2 200 домаќинства кои се занимаваат со производство на тутун, во рамки на проектот „Градење на основи за реформи на тутунскиот сектор (EUROPEAID/138538/IN/SER/MK)“, декември 2018 - март 2020 година. Одгледувачите на тутун имаат мал број на вработени, 41% од испитаниците имаат 2 вработени (Табела 3). Земјоделските стопанства со 3 вработени се 23%, додека оние со 4 вработени се 19% од интервјуираните. По нив следат 8% од земјоделските стопанства со 1 вработен, 6% земјоделски стопанства со 5 вработени и 2% земјоделски стопанства со 6 вработени.

Социо-демографскиот профил на производителите на тутун од најголемите региони за производство на тутун во Република Северна Македонија покажува дека производителите на тутун се релативно возрасни, со 54% од 45 до 64 години, а 20,2% се од 35 до 44 години, а за жал, младата популација што треба да биде носител на оваа активност во иднина е претставена со 9,8%. (Табела 4)

Табела 3. Број на вработени

Број на вработени	%
1	7,7
2	40,8
3	23,2
4	19,4
5	5,6
6	2,4
7	0,5
8	0,2
10	0,1
13	0,0
Вкупно	100,0

Табела 4. Старосна структура на носителите на тутунското стопанство

Години на старост	%
до 24	2,4
25-34	9,8
35-44	20,2
45-54	27,2
55-64	27,0
+65	13,4
Вкупно	100,0

Повеќето производители на тутун имаат многугодишно работно искуство. Со 21-30 години работно искуство (28%) и со 31-40 години 24,7% од вкупниот број на тутунски стопанства. (Табела 5)

Табела 5. Работно искуство на носителите на тутунски стопанства

Години во производство	%
до 10 години	8,8
11-20 години	19,1
21-30 години	28,0
31-40 години	24,7
41-50 години	13,4
+50 години	6,1

Најголем дел од производителите на тутун се мажи, застапени со 70,7%, додека жените производители сочинуваат 29,3%.

Во однос на формата и економската големина на тутунското стопанството (Табела 6) и социоекономските карактеристики на тутунпроизводителите, може да се заклучи дека 43,5% од нив имаат просечен годишен приход во опсег од 100 001 до 300 000 МКД, односно 29,80% имаат од 300 001 до 600 000 МКД, 12,3% имаат од 600 001 до 1 000 000 МКД, 8,48% имаат до 100 000 МКД и 4,13% имаат просечен годишен приход кој е над 1 000 000 МКД.

Табела 6. Просечен годишен приход на тутунското стопанство

Износ на приходот од тутун во МКД	%
100 000 или помалку	8,48
100 001-300 000	43,54
300 001-600 000	29,80
600 001-1 000 000	12,38
Преку 1 000 000	4,13
Не знае / нема одговор	1,68
Вкупно	100

Земјоделските стопанства посветени на производството на тутун се генерално мали со површина од која повеќето односно 30% се помали од 0,49 ха, со површина од 1,0 до 1,99 ха се застапени со 25,6%, а со површина од 0,7 до 0,99 ха околу 16%.

Табела 7. Структура на тутунските површини

Структура на површините под тутун, според големината, во ха	%
<0,49	30
0,50-0,59	11
0,60-0,69	10
0,70-0,99	16,1
1,00-1,99	25,6
2,00-2,99	5,6
> 3,00	1,7

Табела 8. Структура на годишно производство на тутун по тутунско стопанство

Износ во кг.	%
0-500	9,1
501-1000	30,1
1001-2000	36,5
2001-3000	14,6
3001-4000	6,2
4001-5000	2,2
+5001	1,3
Вкупно	100%

Особено е важно да се анализира обемот на производство на необработен (суров) тутун по тутунско стопанство (Табела 8). Според количеството на годишно производство на тутун, повеќето одгледувачи на тутун произведуваат помеѓу 500 и 2 000 кг тутун, 66,6%.

2.2. Климатски и почвени услови за производство на тутун

2.2.1. Климатски услови

Тутунот е топлољубива култура со период на вегетација од мај до септември кога е нивското производство, поради што за вегетација се неопходни високи температури и висока инсолација.

Оптималната температура на воздухот за нормален раст и развој на тутунските растенија се движи помеѓу 20°C и 30°C, а максималната температура се движи од 40°C до 50°C. Во јули, август и септември, кога тутунот зрее, релативната влажност на воздухот треба да изнесува меѓу 55% - 65%.

Ако количеството на врнежите во четирите месеци од вегетациониот период е поголемо од 250

mm, во тој случај не може да се добие тутун од ориенталски тип, туку се добива јадролисен тутун. При помало количество на врнежи од 100 mm не е можно одгледување на тутун без наводнување.

Ориенталските типови на тутун имаат посебни барања, поради што се одгледуваат во аридни подрачја во производни региони, каде температурата на воздухот е висока и има мало количество на врнежи. Тие се претставени преку некои карактеристични и поважни тутунски реони (Пелагониски-Прилеп и Југоисточен реон-Струмица кои опфаќаат над 85 % од вкупното производство).

Табела 9. Просечна месечна температура на воздух, периоди 2009-2018 и 1981-2010 (°C), реон Прилеп

Период	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	Средна
2009-2018 година	0,7	3,7	7,0	12,2	16,3	20,2	23,2	23,0	18,2	12,1	7,8	2,5	12,3
1981-2010 година	0,3	2,0	6,3	10,9	16,0	20,1	22,5	22,2	17,6	12,3	6,2	1,7	11,5
Разликата	0,4	1,7	0,7	1,3	0,3	0,1	0,7	0,8	0,6	-0,2	1,6	0,8	0,8
Просечна месечна количество на врнежи од mm													Вкупно
2009-2018 година	40,9	49,5	47,9	46,7	64,0	52,9	30,0	45,9	50,2	67,0	57,9	47,7	600,6
1981-2010 година	29,3	31,7	36,4	46,0	50,0	43,2	39,2	34,1	37,9	57,2	56,9	48,2	510,1
Разликата	11,6	17,8	11,5	0,7	14,0	9,7	-9,2	11,8	12,3	9,8	1,0	-0,5	90,5

Извор: Управа за Хидрометеоролошки работи

Анализирајќи ги податоците за просечната месечна температура на воздухот и сумата на месечните врнежи во Табела 9, за време на вегетативниот период мај - септември, може да се заклучи дека климатските услови во прилепско-пелагонискиот регион се поволни за производство на ориенталски тутун.

Од податоците во табелата се забележува и дека постои тенденција на покачување на температурата во периодот 2009-2018 година споредено со повеќегодишниот период за прилепското подрачје. Особено за време на вегетациониот период на тутунот на нива. Исто така, се забележува дека во месец јули се намалени врнежите за истиот период.

Табела 10. Просечна месечна температура на воздухот (°C) и месечно количество на врнежи во mm, реон Струмица

Период	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	Средна
2009-2018 година	2	5,2	9	14	18,5	22,5	25,3	24,9	19,9	13,3	8,5	3	13,9
1981-2010 година	1,1	3,5	8	12,8	18	22,2	24,4	23,8	19	13	6,8	2,4	12,9
Разликата	0,9	1,7	1	1,2	0,5	0,3	0,9	1,1	0,9	0,3	1,7	0,6	1
Сума на месечни врнежи во mm													Вкупно
2009-2018 година	47,1	54,7	69	41,5	75,7	58,3	32,2	35,4	53,5	72,8	53,4	59,1	652,7
1981-2010 година	37,3	43,5	37,3	46,9	50,4	49,7	36,1	33,2	39,1	56	62,2	72,5	564,2
Разликата	9,8	11,2	31,7	-5,4	25,3	8,6	-3,9	2,2	14,4	16,8	-8,8	-13,4	88,5

Извор: Управа за Хидрометеоролошки работи

Анализирајќи ги средно месечните податоци за температурата на воздухот и месечните суми на врнежи од Табела 10, за време на вегетативниот период мај - септември, може да се заклучи дека климатските услови во струмичкиот регион се поволни за производство на ориенталски тутун.

Како што се однесува за реонот на Прилеп, истата закономерност се забележува и за струмичкиот реон. Од податоците во табелата се забележува и дека постои тенденција на покачување на температурата во периодот 2009-2018 година споредено со повеќегодишниот период за прилепскиот

реон. Особено, за време на вегетациониот период на тутунот на нива. Исто така, се забележува дека во месец јули се намалени врнежите од дожд во истиот период.

Овие релативно мали климатски промени ќе предизвикаат потреба од наводнување на долг рок.

Според резултатите од температурата и месечното количество на врнежи од дожд во вегетациониот период мај-септември период 2009 - 2018 година двата најголеми реони за производство на тутун, се погодни за производство на ориенталски тутун споредено со литературните податоци.

2.2.2. Почвени Услови

Еден од најзначајните фактори за добро производство на ориенталски тутун е состојбата на почвата. Тутунот претежно се одгледува на делувијални почви, кои содржат мало количество на азот.

Производството на тутун во Република Северна Македонија игра важна улога во целокупниот општествен развој. Активностите во овој сектор директно или индиректно влијаат врз животната средина, луѓето, флората и фауната. Процесот на производство во примарниот сектор користи значителен дел од ресурсите, како што се вода и почва, и затоа обврските за т.н. одржливо земјоделство и ДЗП се неизбежни.

Во текот на целокупниот циклус на производство, потребно е постојано да се следат новите технолошки достигнувања (избор на сорти, производство на семенски материјал, избор на соодветни ѓубрива, правилна комбинација на пестициди и сл.), што може да се постигне само со континуирана едукација и надградба на персоналот и земјоделците.

Според податоците објавени во Националната стратегија за земјоделство и рурален развој во текот на 2014-2020 година, 50,1% од вкупното расположливо земјиште во Северна Македонија е земјоделско подрачје. Околу две третини од земјоделското земјиште спаѓа во категоријата пасишта, а остатокот е обработливо земјоделско земјиште. Според разновидноста на карактеристиките на почвата, Северна Македонија може да се каже дека претставува природен музеј на скоро сите типови почви што се наоѓаат во Европа.

Република Северна Македонија го има македонскиот информативен систем за почвата (МАСИС, www.maksoil.ukim.mk) како можност да се добие реална слика за реалната состојба на почвата, заснована врз современи научни методи, давајќи детални информации за почвените типови, состав и структура.

Предуслов за зголемување на обемот и застапеноста на сортната структура на производството на тутун е да се обезбедат информации за соодветноста на култивирање на одредени видови и сорти во различни региони на производство во земјата. Пристапот до податоци од агрохемиски анализи на почвите овозможува да се следат промените што се резултат на климатските промени и човековите влијанија.

Едно од главните барања за одржливост е постоењето на здрава почва. Почвата е необновлив ресурс кој овозможува производство на храна за луѓето и животните. Во процесот на земјоделско производство постојат специфични агротехнички мерки кои, доколку се применуваат доследно, можат да имаат позитивен ефект врз целиот екосистем, сите во позитивна корелација со квалитетот и приносот по единица површина. Одржливото земјоделство се заснова на воспоставување хармонија помеѓу човекот и природата, што е сериозно нарушено со употреба на нови технологии и практики. Главните активности што треба да се преземат се откажување на употребата на вештачки материи во земјоделското производство, нивна замена со природни препарати и интеракција со сите компоненти вклучени во производниот циклус. Државата, исто така, придонесува за спроведување на овие земјоделски активности со мерки за финансиска поддршка (Извор: МЗШВ).

2.3. Состојби со наводнување на површините под тутун

2.3.1. Системи за наводнување

Според техничката документација, врз основа на која се градени системите во поранешниот период, било предвидено да се обезбеди наводнување на 163 693 ха плодно земјиште, но изградените основни објекти (брани, акумулации, пумпни станици, магистрални канали и др.) во средно сушна година можат да обезбедат наводнување на 144 894 ха земјоделско земјиште.

Во текот на сезоната за наводнување 2018 година, согласно податоците од АД Водостопанство на Република Северна Македонија во државна сопственост и Јавните претпријатија Стрежево, Лисиче и Злетовица, наводнувани се 19 834,3 ха земјоделски површини во рамки на системите за наводнување.

2.3.2. Структура на наводнуваните култури и учество на површини под тутун

Од вкупно наводнуваните површини во 2018 година (19 834 ха), 958,7 ха се под тутун или за периодот 2009-2018 година во просек околу 6,4%.

Табела 11 . Структура на наводнуваните култури во Република Северна Македонија во периодот 2009-2018 година, во ха

година /култура	Ориз	Луцерка	Тутун	Сончоглед	Пченка	Градинарски	Лозови насади	Овошни насади	Житарници	Фуражни	Други индустриски	Останати	Вкупно
2018	3 594,80	1 610,80	958,70	18,80	2 087,70	1 536,80	5 041,90	2 197,60	39,90	2 293,00	354,40	99,90	19 834,00
2017	3 058,00	2 684,00	1 433,00	147,00	3 982,00	1 736,00	5 098,00	2 692,00	215,00	3 307,00	124,00	199,00	24 675,00
2016	4 871,00	1 880,00	1 457,00	174,00	3 822,00	1 794,00	6 756,00	2 262,00	71,00	3 767,00	228,00	186,00	27 268,00
2015	4 453,00	2 255,00	1 367,00	193,00	3 493,00	1 608,00	6 624,00	2 652,00	383,00	4 062,00	219,00	124,00	27 433,00
2014	3 849,00	2 128,00	1 738,00	94,00	3 105,00	1 335,00	3 886,00	2 193,00	141,00	1 927,00	136,00	43,00	20 575,00
2013	4 092,00	2 802,00	2 308,00	222,00	4 323,00	1 742,00	7 634,00	2 572,00	508,00	1 052,00	88,00	194,00	27 537,00
2012	4 244,00	2 844,00	1 985,00	294,00	4 523,00	2 066,40	7 707,60	2 172,00	753,00	428,00	71,00	221,00	27 309,00
2011	4 204,00	2 090,00	1 643,00	176,00	3 394,00	1 915,00	7 019,00	2 161,00	576,00	1 383,00	235,00	200,00	24 996,00
2010	2 705,00	2 875,00	847,00	372,00	2 938,00	1 616,00	6 818,00	2 466,00	681,00	737,00	397,00	151,00	22 603,00
2009	3 710,00	1 982,00	2 000,00	283,00	2 876,00	1 533,00	6 435,00	1 677,00	425,00	839,00	321,00	263,00	22 344,00

Извор: МЗШВ, Управа за водостопанство, 2019

Постојните капацитети (брани, акумулации, пумпни станици, магистрални канали, итн.) Во средно-сувата сезона можат да обезбедат наводнување на 144 894 хектари земјоделско земјиште. Согласно податоците од државната управа АД Водостопанство на Република Северна Македонија, Јавните претпријатија Стрежево, Лисиче и Злетовица, за време на сезоната на наводнување 2018 година, во рамките на системите за наводнување се наводнуваат 19 834,3 ха земјоделско земјиште.

Табела 12. Учество на површините под тутун во вкупно наводнуваните површини, 2009-2018

Година	Наводнувана површина под Тутун во ха	Учество во вкупно наводнувана површина (%)	УЧЕСТВО на површини на наводнуван тутун во вкупно засадените површини (%)
2018	958,7	4,8	12
2017	1 433,0	5,8	5
2016	1 457,0	5,3	10
2015	1 360,0	5	14
2014	1 738,0	8,4	12
2013	2 308,0	8,4	13
2012	1 985,0	7,3	10
2011	1 643,0	6,6	10
2010	847,0	3,7	10
2009	2 000,0	9	7
Просек	1 573,0	6,4	10

Извор: МЗШВ и Управа за водостопанство, 2019

Според податоците во Табела 12, произлегува дека околу 10% од вкупната површина засадена со тутун се наводнува. Околу 2,5% од вкупните трошоци за производство на тутун се воден надомест но

тие значително придонесуваат за зголемување на приносите и подобрување на квалитетот на тутунската суровина и придонесуваат за стабилно и квалитетно производство.

Цената на водата варира во зависност од системот и регионот, а просекот е 7 719 МКД/ха. Во најголемиот регион на производство на тутун, цената на водниот надомест е 10 000 МКД/ха, што е за околу 30% повисоко од просечната цена на ниво на државата.

2.4. Типска и сортна структура во производството на тутун

Во последниот десет годишен период (2010-2019) во производството на тутун се застапени главно ориенталските тутуни од ароматичните типови Прилеп, Јака, Басмак и Џебел (Прилог 1 кој е составен дел на оваа стратегија), а крупнолисните тутуни од типовите Вирџинија и Берлеј воопшто не се одгледуваат. Од просечните презентирани податоци во табелата, се гледа дека во десетгодишниот период со најголем дел во производството учествува типот Прилеп со 84%, потоа типот Јака со 14%, а со најмал дел од 1,8% типот Басмак и со незначителен дел типовите Џебел и Отља со 0,2%. Од комерцијализираните сорти во вкупното десетгодишно производство на тутун може да се каже дека најмногу е застапена сортата Прилеп 66 9 со 78% , потоа сортата ЈВ 125 3 со 11%, а останатиот дел од 11% му припаѓа на останатите сорти тутун (по 3% на Прилеп НС-72, П-79/94 и Јака 48, како и 2% за типовите Џебел-сорта Џебел 38, Басмак - 4 сорти и тип Отља - сорта Отља 110). Што се однесува до просечната застапеност на сортите во производството на соодветниот стоков тип на тутун во наведениот период (2010-2019), во рамките на типот Прилеп најмногу застапена е сортата Прилеп 66 9 со 93%, а во рамките на типот Јака сортата ЈВ 125 3 со 78%. Мошне интересен е податокот дека според просечните податоци на првите три години од десетгодишниот период во производството на тутун учествува типот Прилеп со 67%, потоа типот Јака со 26 % , а со 6 % типот Басмак и незначителен дел типовите Џебел и Отља со 1%. Структурата на овој произведен сооднос на типовите тутун до периодот на последните три години од десетгодишниот период (2010-2019) драстично се менува, односно производството на типот Прилеп континуирано е во постојан пораст и учествува просечно со високи 95%, а производството на типот Јака постојано опаѓа од 26% на 5%, додека останатите типови (Џебел и Басмак) веќе 4 години воопшто не се произведуваат. Намалувањето на производството на тутун од типот Јака од 26% на 5% во вкупното производство на тутун, е резултат на помалата побарувачка на суровината од овој тип на пазарот, како и помалиот биолошки потенцијал на двете комерцијализирани сорти (ЈВ 125 3 и Јака 48), во однос на сортата Прилеп 66 9 со која постепено се заменуваше производството на тутун во реоните на типот Јака.

Исто така, потребно е да се истакне фактот дека во последните три години само сортата Прилеп 66 9 учествува со 93% во вкупното производство и со 97-98% во рамките на типот Прилеп, со нејзиното производство е зголемена конкурентноста и побарувачката на овој реномиран стоков тип на пазарот. Оваа констатација може да се потврди со континуирано стабилното производство на тутун (околу 25 000 t) во овој период и со извозот на семенски материјал од оваа сорта во Србија, Турција, како и заинтересираноста за воведување во производството на сортата Прилеп 66 9 и од страна на други Балкански земји.

Постоење на објективни можности:

НИТП континуирано води грижа за одржувањето на сите комерцијализирани сорти од реномираните типови тутун. Исто така, иако има стабилна сортна структура висококонкурентна на пазарот особено од типот Прилеп, покрај реномираната сорта Прилеп 66 9, Институтот има уште 3 новосоздадени сорти од типот Прилеп, кои се во постапка на признавање. Тие, по својот биолошки потенцијал и квалитетот на тутунската продукција се на ниво од сортата Прилеп 66 9 и би биле погодни за воведување во различни производни услови.

Доколку има побарувачка од типот Јака на пазарот и откупувачите покажат интерес за зголемување на производството на овој тип, НИТП стои на располагање за решавањето на овој проблем. Институтот има веќе две новосоздадени признати сорти од типот Јака (Јака б 65 и Јака 301 75), кои се со подобра тутунска продукција по квантитет и квалитет, а со својот биолошки потенцијал се приближни до сортата Прилеп 66 9, поради што сметаме би биле прифатливи и за производителите. Но сепак воведувањето мора да биде постапно, преку изведување на производни опити кај фармерите на Радовишкиот и Струмичкиот реон.

Воведувањето на новосоздадените сорти тутун, независно од кој тип на тутун ќе бидат истите, треба да биде постапно преку производни опити кај производители во соодветниот реон на типот, а по нивно прифаќање од пазарот ќе се воведат и во масовното производство.

Исто така, доколку некој од откупувачите на тутун пројави интерес за одгледување на полуориенталскиот тутун од типот Отља, како и од крупнолисните типови Виџинија и Берлеј, кои досега не се произведуваа повеќе од десетина години, постојат услови за рестартирање и на производството на овие типови тутун, а истите не - се конкуренција на ориенталските типови. НИТП, има признати сорти на тутун и од овие типови и истите ги одржува. Така, од полуориенталскиот тип Отља покрај стандардната сорта Отља 9-18/2, НИТП произведува и одржува семенски материјал од уште две комерцијализирани сорти: Отља 110 и Отља 87, како и двете новопризнати сорти: Отља Златоврв и Маја 36. Од крупнолисниот тип Виџинија се одржува комерцијализираната хибридна сорта МВ-1 (ЦМС F1). Од крупнолисниот тип Берлеј се репродуцираат и одржуваат комерцијализираните хибридни сорти Б-96/85 и Б-2/93, како и новосоздадената сорта Пелаговец (трите сорти се во ЦМС F1 форма).

2.5. Земјоделска механизација и употреба на ѓубрива и пестициди

Механизацијата и приклучната механизација главно е сопственост на производителите на тутун. По однос на поседување на трактор 75,2 % поседуваат сопствен трактор, а останатите тракторските услуги ги изнајмуваат. По однос на староста на тракторите кои ги поседуваат, 69,7% поседуваат трактор постар од 20 години. Мал дел 21 %, поседуваат трактор со старост помала од 10 години, останатите се со старост од 10-20 години. Култиватори, како поситна опрема користат 13,7% од производителите, додека останатите користат рачен труд за култивација на тутунот.

По однос на бројот на трактори по едно земјоделско стопанство 95% поседуваат еден трактор, додека 4 % поседуваат 2 трактори и 1% поседува 3 трактори со различна старост.

Од приклучната механизација, приколка, плугови, брани, дискови култиватори итн, голем дел поседуваат само плугови 73,8 %, ѓубрерастурачи 30,7 %, машински прскалки 27,6 %, машини за садење 49,3 %, 89,3 % машини за нижење на тутун и 64,5 % тракторски приколки. Многу од нив имаат пумпи и цевки и црева за наводнување за наводнување.

Скоро сите производители на тутун користат органски и минерални ѓубрива и пестициди, во различни комбинации. Само минерални и во комбинација со органски користат 92,5 %, само органско 31,7 %. Пестициди користат 78 %, а ништо не користат 3,8%.

Сузбивањето на несаканата вегетација, плевелите и остатоците од тутунските стебла се врши со заорување (62,9%), со употреба на хербициди 42,1%, механички 42,4% и комбинирано 37,3%.

По однос на третманот со земјоделскиот отпад (растителни отпадоци: листови, стебла, корени итн) најголем дел од стопанствата практикуваат заорување 40,7%, палење 12,8 % и депонирање по меѓи, долови и реки 33,1%.

По завршувањето на вегетацијата на тутунот само 1,4% од тутунските стопанства врши мулчирање на површината или има втора култура на истата површина.

Агрохемиски анализи за плодност на почвата не користат дури 75,1% од тутунските стопанства, што е разочарувачки процент.

2.6. Регионална состојба во тутунскиот сектор

Кај индустриските култури преовладува тутунот како многу значајна трудоинтензивна култура особено во подрачја со отежнати услови за земјоделско производство. Од вкупните површини под индустриски култури околу 80% отпаѓаат на тутунот.

Во просек во периодот од 2009 до 2018 година најголемиот дел од производството на тутун се одвива во Пелагонискиот и Југоисточниот регион или вкупно 87% од вкупното производство во Република Северна Македонија. Останатиот помал дел е распределен во Вардарскиот регион со учество од 8%, во Источниот и Скопскиот регион со по 2% учество.

Најмногу тутун се одгледува во Пелагонискиот регион (Табела 13) (Прилеп, Кривогаштани, Крушево и Битола) на површина од 9 825 ха или со учество од 55% во вкупните површини и 13 602 тони или со 52% во вкупното производство. Во Југоисточниот регион (Радовиш и Струмица) застапен е на 5 839 ха или со 32% од вкупните површини и 9 064 тони или со 34% учество.

Табела 13. Статистички региони во просек за периодот 2009-2018, производство, површини и просечни приноси и нивно учество во републичкиот сумар

Статистички Региони	просек 2009-2018					
	Производство во тони	% учество	Површини во ха	% учество	Просечни приноси во кг/ха	разлика во однос на републичкиот принос
Вардарски	2 124	8	1 273	7	1668	14
Источен	619	2	403	2	1 538	5
Југозападен	124	0	95	1	1 309	-10
Југоисточен	9 064	34	5 839	32	1 552	6
Пелагониски	13 602	52	9 825	55	1 384	-5
Полошки	1	0	1	0	867	-41
Североисточен	90	0	62	0	1 469	1
Скопски	558	2	442	2	1 262	-13
Вкупно	26 182	100	17 940	100	1 459	

Извор: Државен Завод за статистика

Другите статистички реони не се значајни за производството на тутун. Во останатите региони, доминантни се други земјоделски култури и дејности. Така на пример регионот на Скопје како голем потрошувачки центар за прехранбени производи е покарактеристичен во производство на градинарски култури или Полошкиот регион по сточарското производството.

Според податоците од ИСЕТ-Информативен систем за евиденција на тутун кој го води МЗШВ, во периодот од 2010 до 2018 година евидентирани се следните површини и број на тутунопроизводители (Табела 14).

Табела 14. Површини и производители на тутун, 2010-2018 година

Реколта	Засадена Површина во ха	Број на производители	Просечна површина по производител, ха
2010	19 740	42 634	0,46
2011	15 178	37 268	0,41
2012	14 829	27 161	0,55
2013	19 815	33 018	0,60
2014	13 615	32 643	0,42
2015	14 171	24 234	0,58
2016	13 958	23 438	0,60
2017	14 412	23 373	0,62
2018	14 505	23 426	0,62
Просек	15 580	29 688	0,54

Извор: МЗШВ

Од изнесените податоци во Табела 14 се забележува дека просечна површина по производител на ниво на РСМ изнесува 0,54 ха. Се движи од 0,41 ха/производител па до 0,62 ха/производител, односно не постои тренд на зголемување или намалување. Но, по општини ситуацијата е малку поинаква (Табела 15).

Табела 15. Површини и производители на тутун по производни региони, 2010-2016 год.

Ред. бр.	Производен реон	Просечна површина за период 2010-2016, вкупно	Просечен број на тутуно-производители за период 2010-2016	Просечна површина по производител, ха
1	Велес	825,29	1 406	0,59
2	Штип	157,2	357	0,44
3	Мак.Брод	27,78	89	0,31
4	Кочани	22,8	84	0,27
5	Кис.Вода	192,79	397	0,49
6	Валандово	185,56	316	0,59
7	Делчево	35,43	154	0,23
8	Крушево	840,38	1 112	0,76
9	Дем.Хисар	567,27	1 036	0,55
10	Виница	84,78	338	0,25
11	Куманово	4,21	18	0,23
12	Св.Николе	223,74	585	0,38
13	Прилеп	6 599,29	12 399	0,53
14	Г.Баба	19,45	53	0,37
15	Кавадарци	17,53	96	0,18
16	Пробиштип	4,64	9	0,52
17	Неготино	85,21	287	0,30
18	Берово	48,96	146	0,34
19	Радовиш	2 755,58	4 804	0,57
20	Гевгелија	9,11	35	0,26
21	Битола	1 485,30	2 801	0,53
22	Карпош	3,4	4	0,85
23	Чаир	16,94	37	0,46
24	Струмица	1 686,77	4 917	0,34
25	Ресен	5,17	11	0,47

Извор: МЗШВ

2.7. Анализа на производни трошоци за производство на тутун

Анализата на трошоци при производство на ориенталскиот тип тутун за период 2011-2018 година е преставена во табела 16.

Табела 16. Трошоци и приходи за производство на ориенталски тутун во МКД/декар, 2011-2018

приходи и трошоци во МКД	РЕКОЛТА							
	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Просечен принос кг./декар	168,0	169,0	180,0	177,0	169,0	180,0	183,8	184,2
Просечна цена по кг. (МКД)	166,4	179,2	154,8	118,0	184,0	197,9	215,6	214,0
Приход по декар	27 955,2	30 284,8	27 864,0	20 886,0	31 096,0	35 613,0	39 627,3	39 418,8
Вкупни трошоци во расадо-производство	3 122,8	3 118,1	3 241,1	3 164,0	3 058,0	3 160,0	3 255,0	3 764,0
Вкупни трошоци (нивски период)	22 804,0	21 577,0	21 755,0	21 012,0	23 018,0	25 350,0	25 550,0	27 416,0
Вкупни трошоци	25 926,8	24 695,1	24 996,1	24 176,0	26 076,0	28 510,0	28,805,0	31 180,0
Трошоци по кг.	154,3	146,1	138,9	136,6	154,3	158,4	156,7	169,3
Добивка по декар	2 028,4	5 589,7	2 867,9	-3 290,0	5 020,0	7 103,0	10 822,3	8 238,8
Вкупен бр. на дневници (денови)	35,8	33,6	29,6	27,8	27,3	26,7	26,2	26,6

Извор: Резултати од анкети спроведени во Алајанс Уан Македонија, АД Кавадарци

Од изнесените податоци во табела 16 може да се заклучи дека вкупните трошоци за производство по декар површина изнесуваат околу 25 000 МКД во периодот 2011-2014 година. Во наредниот период трошоците се повисоки и изнесуваат од 28 200 МКД или зголемување во релативен износ од 12,8%, што главно се должи на повисоките цени на горивото, пестицидите и работната рака.

По однос на приходите може да се заклучи дека вкупните приходи за производство по декар површина изнесуваат околу 26 700 МКД во периодот 2011-2014 година, а во наредниот период се повисоки и изнесуваат околу 36 400 МКД или зголемување во релативен износ за 36,3%.

Според анализите на трошоците вршени во текот на 2019 и 2020 година, учеството на човечкиот труд во производството на ориенталските тутуни е релативно големо и изнесува помеѓу 35-45 % од структурата на варијабилните трошоци кај фармерите, ако тутунот се расадува машински и повеќе ако има рачно садење. Тоа се должи на фактот што голем број од операциите кои се изведуваат при производството не се механизирани. Покарактеристични операции каде има големо или целосно учество на мануелен труд се: плевене и корнење на расад, садење, берба, нижење, редење на низите во сушари и нивно прибирање, домашна манипулација, пакување во кутии.

3. ПРОИЗВОДСТВО НА ТУТУН И ТУТУНСКИ ПРОИЗВОДИ

3.1. Капацитети за откуп и обработка на тутун

Во нашата земја во текот на последните години се активни неколку поголеми и неколку помали капацитети. Според Регистарот на откупувачи на тутун што го води МЗШВ, во текот на 2019 година во него се наоѓале 10 правни субјекти од кои 9 се активни во откупот и обработката на тутунот.

Од поголемите би ги наброиле: СОКОТАБ АД Битола, АЛАЈАНС УАН МАКЕДОНИЈА АД Кавадарци, СЕКЕ ДООЕЛ Прилеп и Тутунски комбинат АД Прилеп, односно ДООЕЛ Тутун. Првите три се претпријатија со доминантен странски капитал, од кои првите две со американски, а третото е со грчки капитал. Тутунскиот комбинатот АД Прилеп е со доминантен државен капитал. Овие четири претпријатија просечно годишно откупуваат околу 20 000 тони тутун или околу 80 % од реколтата.

Од помалите откупни претпријатија во изминатиот период се уште се активни следните: Кавекс Балкан ДОО Неготино, Мисириан од Струмица, Далија Табак Делчево, Пашовски тутунски дилер ДОО Скопје и подружница Демир Хисар и Орбита Табак ДООЕЛ Скопје.

Со постоечките капацитетите за откуп и обработка како и инвестицијата на Секе ДООЕЛ Прилеп, во 2018 година (има пуштено во работа софдраинг систем за обработка на тутун капацитет од околу 3500 тони/год) капацитетите за откуп и обработка изнесуваат над 50.000 тони на годишно ниво.

Треба да се истакне дека дел од капацитети за обработка (СОКОТАБ АД Битола, АЛАЈАНС УАН МАКЕДОНИЈА АД Кавадарци) се сертифицирани според ISO 9001 и ISO 14001 (Систем за управување со животната средина).

Од страна на овие субјекти вршен е откуп на тутун во период од 2009-2019 реколта во количини кои се движат од околу 19.000 тони од реколта 2015, до најмногу 31.227 тони од реколта 2013. Во период 2009-2016 реколта просечните откупни цени се движеле од најниска 117,2 ден/кг. во реколта 2014, до највисока откупна просечна цена од 196,82 ден/кг во реколта 2016, а во 2017, 2018 и 2019 реколта откупните цени се над 210 ден/кг.

Извор: МЗШВ

Производството на цигари во Република Северна Македонија се остварува во 2 фабрики за цигари, сместени во Прилеп и Скопје. Засега во Република Северна Македонија нема производство на други тутунски и сродни производи.

Фабриката за цигари во Прилеп е во доминантна сопственост на Philip Morris International-Скопје. Нејзиниот капацитет изнесува 4 000 тони на цигари при двосменско работење гледано преку фазата пакување. Во последните 10 години има недоволно искористен капацитет и производството изнесува околу 1 000 тони годишно или тоа е 25 % од инсталираниот капацитет.

Фабриката за цигари во Скопје е во доминантна сопственост на Импераил тобако од Велика Британија, кој е 4-ти производител на цигари во светот после Philip Morris International, British American Tobacco и Јапан Tobacco.

3.2. Индустриско производство на обработен (ферментиран) тутун и цигари

Производството на обработен тутун и цигари се претставени во табела 17. Производството на ферментиран-обработен тутун во анализираниот период од 10 години има тренд на раст од 14 858 тони во 2009 година до 23 799 тони во 2018 година. Производството на цигари за истиот период има тренд на опаѓање од 5 973 тони во 2009 година на 3 185 тони во 2018 година.

Табела 17. Индустриско производство обработен (ферментиран) тутун и цигари во натурални показатели, 2009-2018 година

	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Цигари, од тутун / мил. парч./	5 973	6 826	7 721	6 573	6 507	5 112	4 020	3 897	4 100	3 203
Цигари, од тутун /во тони/	5 973	6 826	7 721	6 573	6 507	5 112	4 020	3 897	3 984	3 185
Ферментиран тутун /во тони/	14 858	20 044	25 107	20 103	25 070	28 085	20 634	22 328	22 298	23 799

Извор: Државен завод за статистика

4. ТРГОВИЈА НА ТУТУН И ЦИГАРИ И БИЛАНСИ НА НЕОБРАБОТЕН ТУТУН

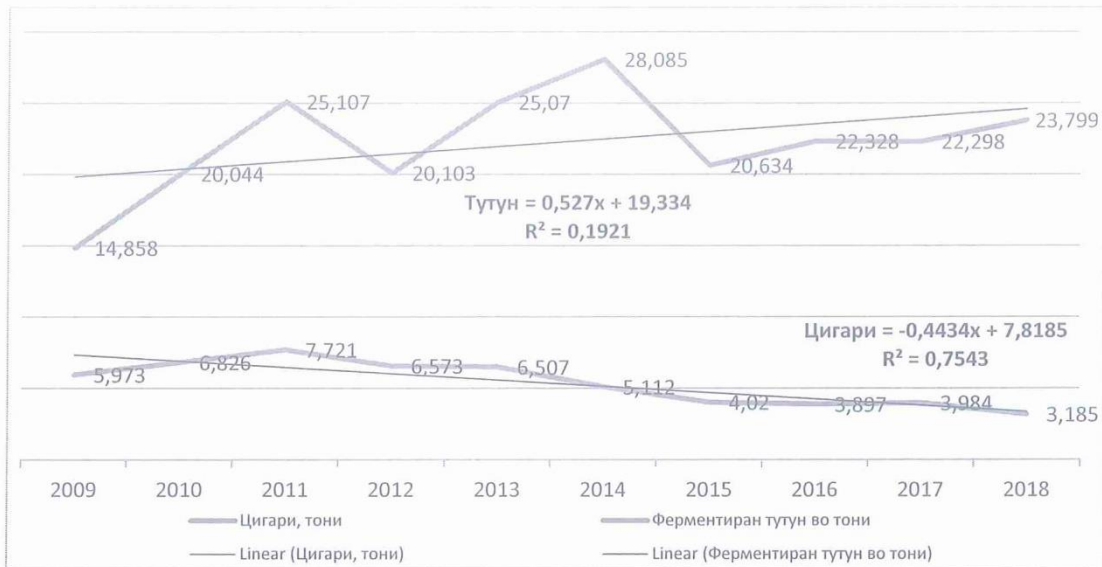
Тутунот претставува најзначаен извозен земјоделски производ од Република Северна Македонија. Тутунот во вкупниот извоз на земјоделско прехранбени производи, за разгледуваниот период 2009-2018 година, учествува просечно со 19,8%.

Табела 18.- Извоз и увоз на тутун, суров и непреработен, од тарифен број 2401, 2009 - 2018 година

Година	ИЗВОЗ			УВОЗ			Трговски баланс*	
	Количина во тони	Вредност во 1000 ЕУР	Просечна извозна цена еур/тон*	Количина во тони	Вредност во 1000 ЕУР	Просечна увозна цена еур/тон*	Количина во тони	Вредност во 1000 ЕУР
2009	16 112	62 964	3 907.9	2 893	6 858	2 370.4	13 219	56 106
2010	16 839	72 250	4 290.7	4 459	11 754	2 635.9	12 380	60 497
2011	21 849	85 700	3 922.3	4 397	13 414	3 051.0	17 453	72 286
2012	22 954	95 126	4 144.2	5 356	17 930	3 347.3	17 598	77 197
2013	25 864	115 656	4 471.8	5 437	15 755	2 897.7	20 426	99 901
2014	23 996	95 683	3 987.4	3 010	7 905	2 626.5	20 987	87 778
2015	22 775	86 448	3 795.7	2 998	11 262	3 756.8	19 777	75 186
2016	27 692	106 893	3 860.1	5 945	20 624	3 469.0	21 747	86 268
2017	27 622	124 249	4 498.2	4 803	16 897	3 518.2	22 820	107 353
2018	23 327	117 253	5 026.4	4 703	18 075	3 843.0	18 624	99 178
Просек	22 903	96 222	4 190	4 400	14 047	3 152	18 503	82 175

Извор на податоци: Државен завод за статистика; *Пресметани податоци

Од изнесените податоци во табела 18, може да се забележи дека просечниот извоз на тутун за анализираниот период 2009-2018 година, изнесува 22 903 тони, со вредност од 96,2 милиони евра и просечна извозна цена од 4,19 еур/кг. Извозот е претставени на графикон.

Графикон: Вредност и количество на извезениот и увезениот тутун во тони

Најзначајна дестинација за извоз на македонскиот тутун се земјите членки на Европската унија (околу 70% од вкупниот извоз на тутун) и тоа во Грција 23,5%; Белгија 16,1%; Бугарија 15,2%; Полска 7% и тн. Согласно Спогодбата за стабилизација и асоцијација меѓу Република Северна Македонија и Европската унија, тутунот во овие земји се извезува без царина. (Прилог 2 кој е составен дел на оваа стратегија)

Исто така тутунот се извезува без царина и во земјите членки на ЦЕФТА (Србија, Албанија, Босна и Херцеговина, Црна Гора, Косово и Молдавија).

Најзначајна воневропска земја каде се извезува македонскиот тутун е САД со учество од околу 17% од вкупниот извоз на тутун.

За потребите на домашната фабрикација на цигари се потребни тутуни кои не се произведуваат кај нас, а се неопходно потребни за изработката на цигарите. Денес современата бленд цигара е невозможно да се произведе без учество на најмалку 8 тутуни учесници (типови, класи, потекла) во мешавината-харманот. Денес ниту една земја во светот или компанија не се стреми да ги произведе сите тутуни кои се потребни за изработката на цигарите. Во земјите кои истовремено се производители на тутун и цигари, производството на тутун е ориентирано кон оние типови на тутун кои најуспешно и најпрофитабилно можат да бидат произведени во дадените околности. Недостатокот од одреден тип и/или квалитет се дополнува од увоз. Така е и кај нас.

Тутуните кои се увезуваат не се произведуваат во нашата земја од различни причини. Немање на поволни услови за нивно одгледување, несоодветен квалитет ако би се одгледувале, пониски цени во странство. Затоа се увезуваат крупнолисни тутуни од типовите Вирџинија и Берлеј, но и тие што се увезуваат не се со високи цени.

Најмногу тутун се увезува од земјите членки на Европската унија, со учество од 75,5% од вкупниот увоз на тутун во Република Северна Македонија и тоа од Бугарија 39,5%, Шпанија 15,5%, Грција 7,5%, Италија 5,8% итн. (Прилог 3 кој е составен дел на оваа стратегија). Увезениот тутун се внесува за потребите на цигарните фабрики и/или за индустриска обработка/доработка (манипулација и софт драинг) кој по извршената обработка/доработка се извезува како тутун со истото потекло.

Согласно Спогодбата за стабилизација и асоцијација меѓу Република Северна Македонија и Европската унија, тутунот од овие земји се увезува без царина. Исто така тутунот се увезува без царина и од земјите членки на ЦЕФТА (Србија, Албанија, Босна и Херцеговина, Црна Гора, Косово и Молдавија).

Најзначајна воневропска земја од каде се увезува тутун е Бразил со учество од околу 11,5% од вкупниот увоз на тутун.

Република Северна Македонија како и многу земји во светот кои истовремено се производители на тутун и тутунски производи е истовремено извозник и увозник на тутунски производи. Кај нас тоа се

главно цигари кои истовремено се и најконсумираниот вид на тутунски производи. Од останатите тутунски производи наменети за пушење се увезуваат пури, цигарилоси, тутун за рачно виткање на цигари и тутун за луле во многу мали количества и вредност. Овој тип на производи не се произведува кај нас и не е популарен кај нашите пушачи, поради многу различните пушачки карактеристики во однос на цигарата, како и поради високите цени кои се должат на високата царина и акциза. Затоа кај нас кога се зборува за тутунски производи пред се се мисли на цигари.

Табела 19.- Извоз, увоз и биланс на тутунски производи- од тарифен број 2402 цигари, пури, цигарилоси и замени за тутун, во количество и вредност за период 2009-2018 година

Година	ИЗВОЗ			УВОЗ			Трговски биланс	
	Количина во тони	Вредност во 1000 ЕУР	Просечна извозна цена еур/тон	Количина во тони	Вредност во 1000 ЕУР	Просечна увозна цена еур/тон	Количина во тони	Вредност во 1000 ЕУР
2009	2 689	16 240	6 039.5	721	6 077	8 431.3	1 968	10 163
2010	3 759	21 076	5 606.7	817	6 739	8 248.0	2 942	14 336
2011	4 442	25 437	5 727.0	997	7 996	8 023.0	3 445	17 442
2012	3 061	18 485	6 038.9	1 162	9 495	8 168.0	1 899	8 990
2013	3 057	21 121	6 910.1	1 400	12 848	9 175.6	1 656	8 273
2014	2 171	13 670	6 297.8	1 726	17 944	10 396.6	445	-4 274
2015	1 489	10 112	6 789.3	2 273	16 193	7 124.9	-783	-6 081
2016	1 680	11 708	6 968.4	2 380	17 188	7 222.2	-700	-5 480
2017	2 272	14 892	6 553.7	2 464	19 552	7 934.7	-192	-4 660
2018	1 460	11 105	7 606.6	2 226	21 611	9 707.0	-766	-10 506
Просек	2 608	16 385	6 454	1 617	13 564	8 443	991	2 820

Извор на податоци: Државен завод за статистика

Од изнесените податоци во табела 19 може да се види дека за сите анализирани години билансот извоз/увоз е позитивен во корист на извозот. Просечно за анализираниот период 2009-2018 година нето билансираниот извоз изнесува 18 503 тони тутун во вредност од 82,2 милиони евра. Со овие пари Република Северна Македонија го намалува вкупниот дефицит во увозот на земјоделско-прехранбени производи. Во тој период просечната цена по кг на извезените цигари не е висока и изнесува околу 6 ЕУР/кг и е помала за околу 25 % од просечната цена на увезените цигари. Во периодот од 2014-2018 година билансот е негативен како по количество така и по цена во однос на увезениот производ.

За потребите на цигарната индустрија се увезуваат и одредени репроматеријали кои ги нема и не се исплатува кај нас да се произведуват (цигарна хартија, други видови на хартија, различни лепаци или суровини за нивно производство, адитиви, резервни делови за машините итн.) во вредност од неколку милиони долари.

5. ИНСТИТУЦИИ ЗА ПОДДРШКА НА ТУТУНСКИОТ СЕКТОР

Образованието, обуката, истражувањето и иновациите претставуваат клучни фактори за зајакнување на националната економија и добросостојбата на граѓаните, а човечките ресурси се наоѓаат во основата на пирамидата на конкурентноста. Заедно со други фактори на конкурентноста (бизнис средината, економската и финансиската политика, претприемништвото и развојот на претпријатието, иновациите и креативноста), развојот на човечките ресурси влијае на продуктивноста, зголемувањето на извозот, инвестициите и намалувањето на трошоците и цените и зголемување на конкурентноста. Секое вложување во образовниот систем придонесува за поголем степен на вработување на населението, мобилност и сигурност на работното место, како и поттикнување на деловната конкурентност.

Научен Институт за тутун-Прилеп (НИТП)

За историскиот развој на тутунското производство и развојот на научно-истражувачката дејност, секако дека најмногу зборува најстарата институција од овој тип во државата, Научниот Институт за тутун – Прилеп, кој е формиран далечната 1924 година и претставува важен фактор за развојот на тутунскиот сектор не само во државата туку и пошироко.

НИТП својата научно-истражувачка дејност ја обавува во рамките на Универзитетот "Св. Климент Охридски"- Битола како негова единица, остварувајќи значајно влијание врз унапредувањето на примарното тутунопроизводство, селекцијата, агротехниката, заштитата, хемијата, индустриската обработка и преработка, и економиката. Исто така, како членка на овој Универзитет покрај научната, стручната и апликативната работа НИТП обавува и образовна дејност од втор и трет циклус на студии. Во состав на НИТП работат шест Одделенија и три Служби, како и пет акредитирани лаборатории согласно стандардот MKS EN ISO/IEC 17025:2006, кои сите заедно претставуваат една целина.

НИТП има добиено неколку овластувања од страна на Министерството за земјоделство, шумарство и водостопанство за обавување на следните активности:

- единствен регистриран снабдувач на сертифициран семенски материјал од тутун, согласно Законот за семе и саден материјал за земјоделски растенија.

Согласно Законот за тутун, производи од тутун и сродни производи, НИТП ги има добиено следниве овластувања за:

- организација, подготовка и заверка на мостри тутун.
- спроведување на обука за вршење на процена на тутун.
- изведување за полагањето на испитот за добивање на лиценца за процена на тутун и
- за составување на прашањата за овој испит, а во комисијата има два члена свој претставници за спроведување на испитот.

Акредитираните лаборатории на институтот се акредитирани за вршење на:

- Контрола на квалитетот на семе од земјоделски растенија.
- Контрола на квалитетот на почвата, водата, ѓубрињата и растителниот материјал.
- Контрола на квалитетот на тутунот и тутунските производи.
- Контрола на автентичноста и квалитетот на тутунската суровина.
- Контрола на здравјето на растенијата.

НИТП спроведува втор и трет циклус на високо образование во универзитетски студии поврзани со секторот тутун. Специфичните студиски програми овозможуваат обука на персоналот способен за вклучување во процеси во тутунската индустрија во областа на производство, преработка, производство и трговија со тутун.

НИТП ја врши дејноста за производство и примена, во согласност со овластувањата на МЗШВ, како и со Законот за тутун, тутунски производи и сродни производи и Законот за семе и саден материјал од земјоделски растенија. Така, секоја година произведува сертифициран семенски материјал од ориентални типови тутун за потребите на компаниите што ги купуваат. Преку МЗШВ на Република Северна Македонија се поставени експерименти со други култури. НИТП континуирано подготвува Програма за заштита на тутун од болести, штетници и плевели секоја година, која им ја доставува на набавувачите регистрирани за производство, откуп и обработка на тутун. Програмата е достапна за сите производители на тутун преку нивните регионални услуги. Исто така, за време на вегетацијата на расад, неговата здравствена состојба постојано се следи. Институтот има и служба за фумигација (заштита од магацински инсекти-штетници) во рамките на одделението за Заштита на тутунот која обезбедува услуги на тутунски компании и пошироко.

Акредитираните лаборатории, како и други лаборатории и нивните активности се постојано во функција на обезбедување соодветни упатства и услуги за купување на компании, како и на тутун производители, со цел да се надмине ситуацијата и да се добие квалитет и конкурентна тутунска суровина.

Од 1947 година постои една од најстарите институции за високо образование од областа на земјоделството, Факултетот за земјоделски науки и храна, кој исто така е еден од основачите на Св. Кирил и Методиј во Скопје. За важноста на овој факултет во градењето високо квалификуван кадар во областа на земјоделството и преработката и производството на храна, постојат докази за 73 генерации дипломирани земјоделски инженери кои својата професионална кариера ја граделе во разни институции во земјата, како и во странство, кои денес работат во голем број компании, истражувачки центри и образовни институции ширум светот.

Од 2001 година, ФЗНХ ги спроведува Болоњските принципи во наставата, со акцент на континуиран академски развој и мобилност на универзитетскиот персонал и студенти во контекст на Европската област за високо образование и меѓународното опкружување за високо образование. ФЗНХ го едуцира првиот циклус на студии, кој е акредитиран со 9 студиски програми, воспоставени во согласност со потребите на економијата. Преку двете студиските програми, поделство и преработка на растителни производи, со три наставни програми (предмети), сите делови на тутунската индустрија се целосно покриени (производство, преработка и изработка на тутун). Студентите би можеле да го продолжат своето образование на повисоко ниво на академски студии, втор степен студии (магистерски студии) и студии на трет циклус (докторски).

ФЗНХ има високообразован кадар, кој покрај своите наставни активности, успешно изведува научни истражувања и применливи активности. Во рамките на ФЗНХ има 5 акредитирани лаборатории за потребите на економијата, истражувањето и науката. Две од нив се тесно поврзани со секторот тутун: Лабораторија за контрола на квалитет на тутун и тутунски производи и лабораторија за контрола на семенски материјал од земјоделски култури.

Највисока асоцијација на тутунпроизводители

Согласно Законот за тутун, производи од тутун и сродни производи („Службен весник на РСМ“ бр. 98/19 и 27/20) највисоката асоцијација на тутунпроизводители е репрезентативна унија на здруженија на производители на тутун овластена од МЗШВ.

Асоцијацијата е организација на повеќе од 30% од вкупниот број на тутунски стопанства во Република Северна Македонија. Како највисоко здружение кое ги застапува и заштитува правата на тутунпроизводителите, дава мислење во процесот на оформување на договорните цени на тутунот. Улогата на ова здружение е да обезбеди свои претставници при откупот на тутунот на секоја вага, како и во комисиите кои ги решаваат спорните тутуни. Свои претставници има и во комисијата за верификација на мострите тутун кои се истакнуваат на секое откупно место.

Здружение на производители на тутун и тутунски производи - Стопанска Комора на Република Македонија

Здружението на производители на тутун и тутунски производи е едно од главните членови на Стопанската Комора на Република Македонија, кое ги опфаќа индивидуалните производители и правните субјекти - производителите и преработувачите на тутун, исто така, производителите на тутунски производи во Република Северна Македонија.

Во Здружението на производителите на тутун и производи од тутун при Комората членуваат околу 27 стопански субјекти, значајни репрезенти на оваа индустрија, од сите гореспоменати дејности. Со цел третирање на специфични интереси на членките, како посебни форми на делување во рамките на Здружението на производителите на тутун и производи од тутун формирани се две групации:

- Групација на откупувачи и преработувачи на тутун и
- Групација на производители на тутунски производи.

Стопанската комора е врската помеѓу производителите, купувачите на тутунот, производителите на цигари.

Главните активности на здружението се следниве :

- _ Разгледување на прашања поврзани со производството на производи од тутун;

- _ Предлагање на систематски мерки за поттикнување на извозот и иницирање на договори за извоз на производи;
- _ Организирање на деловни средби и размена на бизнис делегации, со цел да се промовираат бизнис односите;
- _ Приредување изложби од страна на компаниите кои учествуваат на саеми во странство;
- _ Снимање и обработка на податоците за производство на тутун;
- Изработка на промотивен материјал;
- _ Изработка на публикации и други информативни материјали.

Агенција за поттикнување на развојот на земјоделство-АПРЗ

Преку системот за давање земјоделски советодавни услуги, АПРЗ има за цел да овозможи трансфер на знаење и информации, како и нивно спроведување со цел да се подобри квалитетот и квантитетот на земјоделското производство со економска оправданост, конкурентноста на македонскиот пазар во ЕУ и пошироко, одржлив развој на земјоделството во руралните области, како и поддршка во развојот и реализацијата на земјоделската политика преку одржување на база на податоци преку посети на терен на земјоделски стопанства, трансфер на нови технологии и сознанија во земјоделското производство.

МЗШВ и органи во состав (Државен инспекторат за земјоделство-ДИЗ, Фитосанитарна Управа, Управа за семе и саден материјал)

Министерството за земјоделство, шумарство и водостопанство-Сектор за земјоделство го спроведува Законот за тутун, производи од тутун и сродни производи, врши надзор над одредбите од законот, го води информативниот систем за евиденција на тутунското производство и учествува заедно со Научниот Институт за тутун-Прилеп во спроведување на испитот за добивање на лиценца за проценка на тутун.

Државниот инспекторат за земјоделство врши контрола на физичките и правните лица кои се опфатени со одредбите од Законот за тутун, производи од тутун и сродни производи. Фитосанитарната Управа врши контрола на здравјето на растенијата при увоз и извоз согласно Законот за здравјето на растенијата.

Управата за семе и саден материјал врши надзор на производството на сертифицираниот семенски материјал и издава конечен сертификат.

АФПЗРР - Агенција за финансиска поддршка во земјоделството и руралниот развој

Агенцијата за финансиска поддршка во земјоделството и руралниот развој врши административна и теренска контрола на барателите на финансиска поддршка и инвестиции и врши исплата на поддршката.

Според анкетите направени во рамки на ИПА Проектот „Градење на основи за реформи во тутунскиот сектор“ 77 % од тутунските стопанства користат професионална помош од напред наведените институции. Од страна на тутунските здруженија користат околу 65,6% советодавни услуги, тренинзи 31,1% и финансиски средства 3,3%. Од страна на тутунските компании користат советодвна и техничка помош 52,3%, финансиска помош 30%, тренинзи 13,4% и заштитна опрема 2,6%.

II. АНАЛИЗА НА МОЖНОСТИТЕ ЗА ДИВЕРЗИФИКАЦИЈА НА ТУТУНСКИОТ СЕКТОР ВО СЕВЕРНА МАКЕДОНИЈА

Во Северна Македонија, производителите на тутун одгледуваат и други земјоделски култури или добиток, односно имаат дополнителна земјоделска активност со која остваруваат други приходи. Исто така, 36,9% од нив остваруваат приход од неземјоделски активности, т.е. тие се вработени или пензионери. Производителите на тутун ги наведуваат следниве причини за диверзификација со земјоделските култури: дополнителен приход (поради недоволен редовен приход од основната

дејност), искуство во земјоделството/близина и достапност на пазарот и потребата од плодород (ротирање) на земјоделските култури.

Табела 20.-Диверзификација на тутунски фарми со земјоделски култури во РСМ, тековна состојба

Површина, ха	Тутун	Земјоделски култури	Овоштарници	Лозови насади	Ливади	Пасишта	Обработливо земјиште
0,0	0,0	0,0	94,3	89,9	81,7	97,3	76,1
0,1 - 0,29	10,9	6,3	2,9	6,9	4,1	0,8	4,7
0,3 - 0,59	30,1	16,5	1,3	2,5	5,6	0,7	6,3
0,6 - 0,99	26,1	14,2	0,5	0,5	2,7	0,5	4,2
1,0 - 1,9	25,6	27,3	0,6	0,3	3,9	0,4	6,6
+2,0	7,3	35,8	0,4	0,1	2,0	0,3	2,1
Вкупно	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%

Повеќето производители на тутун не располагаат со овошни и лозови насади, ливади, пасишта и не практикуваат ротација на култури-плодород. Само 13,6% располагаат со мали површини на земјиште (0,1 до 0,6 ха) кои се користат како овоштарници и лозја, претежно за сопствени потреби. Повеќето од нив се занимаваат со производство на земјоделски култури (житарки, сточна храна, градинарски и други индустриски култури), заради потребата од плодород (ротација на земјоделските култури), со најголем удел на површини од над 1 ха, 63,1%. Најзастапени земјоделски култури се житните култури со 43% (пченица 35,9% и јачмен 7,1%) и градинарски култури каде што пиперката има најголем удел со 21,1%). Ротацијата на земјоделските култури, како агротехничка мерка, се практикува кај 57,8% од производителите на тутун. Главните култури во ротацијата на земјоделските култури се житарките со 70%.

Диверзификација со сточарско производство е присутна кај 8% од тутунските фарми со најголемо учество во живинарството 14%, одгледување свињи 10,2%, сточарство 8,4%, овчарство 1,4% и пчели 0,8%. За потребите на сточарското производство, 14,2% произведуваат фуражни култури, каде што луцерката има најголем удел со над 50% од површините под фуражни култури.

Извештајот за дијагностика на тутунските фарми, кој вклучува примерок од 2 205 производители на тутун, откри дека 30% од интервјуираните фармери се подготвени да го диверзифицираат своето производство, според барањата што може да се појават за време на процесот на пристапување во ЕУ. Од друга страна, учеството на интервјуираните производители кои не се подготвени да го диверзифицираат своето производство на тутун или не се сигурни за тоа, е доста значајно, односно 45% и 25%, соодветно. 33,9% од оние кои сакаат да го диверзифицираат своето производство на тутун, не знаат со што, ќе го заменат производството на тутун. Зеленчукот, градинарското производство и производството на житни култури би биле втор по ред избор за диверзификација, претставен со 27% и 16,9%, соодветно. Диверзификација со овошје би одбрале 3,7%, додека индустриските култури, канабис и сточарство би биле избор за 2,6% од производителите подготвени за диверзификација. Јаткастите овошја би биле предмет на диверзификација за 1,7%, додека во пчеларство, лозарство, фуражни култури и афион тутунот би го замениле кај помалку од 1%.

Анализираните и сумираните податоци од истражувањето беа користени како основа за креирање на типологија на тутунските стопанства, прикажано во табела 21.

Табела 21. Поделба на тутунските стопанства во пет типови системи на производство

Систем на производство	Главни карактеристики на типовите системи за земјоделско производство
Тип 1	Систем на екстензивно ориентиран тутунски фарми, мали производители, речиси ориентиран кон монокултурно производство, недиверзифицирани во неземјоделски активности, со голема застапеност на тутунот на обработливите површини и прилично голем удел на приходот од тутунот во вкупниот приход на земјоделското стопанство, речиси исклучиво поврзано со тутунот. Само мал број од овие тутунски стопанства би диверзифицирале со житарки и зеленчук ако за време на пристапувањето во ЕУ субвенционирањето на тутун бара намалување на количеството на произведен тутун.
Тип 2	Екстензивно диверзифициран систем, средни по големина производители, главно, со житни култури, малку диверзифицирани во неземјоделски активности, со умерено голем удел на тутунот во обработливите површини, прилично голем придонес на приходот од тутунот во вкупниот приход на земјоделскиот стопанство, главно поврзан со тутунот. Доколку за време на пристапувањето во ЕУ субвенционирањето на тутун бара намалување на количеството на произведен тутун. Само мал дел од овие тутунски стопанства би диверзифицирале, но не знаат со што.
Тип 3	Систем на екстензивни, но поголеми производители, со диверзификација во растително и сточарско производство, слабо диверзифицирани во неземјоделски активности, стопанства со значителен удел на тутун во обработливите површини и среден удел на приходот од тутунот во вкупниот приход на земјоделското стопанство, главно поврзани со тутунот. Ако за време на пристапувањето во ЕУ субвенционирањето на тутун бара намалување на количеството на произведен тутун, само 35% од тутунските фарми би одбрале да се диверзифицираат со производство на зеленчук.
Тип 4	Систем на умерено интензивни, поголеми производители, со диверзификација во растително и сточарско производство, слабо диверзифицирани во неземјоделски активности, стопанства со голем удел на тутун во обработливите површини и голем придонес на приходот од тутунот во вкупниот приход на земјоделското стопанство, главно поврзани со тутунот. Ако за време на пристапувањето во ЕУ субвенционирањето на тутун бара намалување на количеството на произведен тутун, само околу 20% од тутунските фарми би избрале да диверзифицираат со житарки.
Тип 5	Систем на развиени, поголеми производители, умерено интензивни, главно со житни култури, тутун и зеленчук, диверзифицирани во различни неземјоделски активности, стопанства, со ниско учество на приходот од тутунот во вкупниот приход на земјоделското стопанство. Овој тип на земјоделски стопанства за тутун не се сигурни дали се подготвени да го диверзифицираат нивното производство, ако за време на пристапувањето во ЕУ субвенционирањето на тутун бара намалување на количеството на произведен тутун, но ако треба би одбрале да го диверзифицираат со индустриски култури и житарки.

Според анализата на повеќе критериуми како главни, идентификувани се 10 варијабели кои имаат клучно влијание врз можноста за диверзификација на истражуваните тутунски фарми (Табела 22).

Приходот од други неземјоделски активности за првиот тип тутунски земјоделски стопанства има најголемо влијание врз диверзификацијата. За вториот тип тутунски стопанства, учеството на житарките е најважниот фактор за диверзификација, потоа зеленчукот, а остатокот од критериумите имаат многу помало влијание. За третиот тип тутунски стопанства најважни критериуми се: вкупната обработлива површина, учество на тутунот во вкупната обработлива површина, бројот на добиток и најмалку специфична механизација (достапна релативно нова механизација). Во четвртиот вид тутунско земјоделско стопанство, за диверзификација на земјоделско производство, најзначајни критериуми се вкупната земјоделска површина, општата механизација, бројот на добиток и наводнувањето на вкупното земјоделско земјиште, а најмало влијание се припишува на учеството на обработливото земјиште под зеленчук во вкупната обработлива земјоделска површина.

Во однос на петтиот тип земјоделско тутунско стопанство, вкупната земјоделска површина, учеството на обработливо земјиште под тутун во вкупното земјоделско подрачје и учеството на обработливо земјиште под житарици, се критериуми што би имале најголема предност за диверзифицирање на производството. Овие критериуми се проследени со општа механизација и

учеството на приходите од тутун во вкупните приходи на земјоделското стопанство. Специфичната механизација, приходите од неземјоделски активности и бројот на добиток имаат најмало значење за диверзификацијата.

Табела 22-Критериуми за диверзификација на тутунски стопанства

Критериум (Варијабил)	Тип 1	Тип 2	Тип 3	Тип 4	Тип 5
Вкупна земјоделска површина	многу ниско	ниско	многу високо	многу високо	многу високо
Учество на тутун во вкупна земјоделска површина	многу ниско	ниско	високо	умерено високо	многу високо
Наводнување на вкупната земјоделска површина	ниско	многу ниско	умерено високо	високо	многу високо
Основна механизација	ниско	ниско	умерено високо	многу високо	високо
Специфична механизација	многу ниско	ниско	ниско	умерено високо	многу ниско
Приход од неземјоделски активности	високо	ниско	умерено високо	умерено високо	многу ниско
Учество на жита во вкупната земјоделска површина	многу ниско	високо	умерено високо	ниско	многу високо
Учество на градинарски култури во вкупната земјоделска површина	многу ниско	умерено високо	умерено високо	многу ниско	ниско
Учество на приходите од тутун во вкупниот приход на земјоделското стопанство	многу ниско	многу ниско	умерено високо	ниско	високо
Одгледување на говеда	умерено високо	ниско	високо	многу високо	многу ниско

Врз основа на критериумите дадени во табелата, општата оценка е дека земјоделските стопанства од типот 3, 4 и 5 се посоодветни за диверзификација на производството од земјоделските стопанства од типовите 1 и 2.

Со оглед на поврзаноста на примарната компонента, се чини дека големите фарми се поинтензивни и диверзифицирани, ефективното земјоделско производство ги остварува своите приходи на земјоделците од одгледување тутун во релативно помала мера од фармите што користат дијаметрално различни системи за производство. Ова исто така значи дека приходите и развојните перспективи на големите и интензивни стопанства веројатно нема да страдаат многу доколку го намалат или напуштат производството на тутун. Од друга страна, намалувањето или напуштањето на одгледувањето тутун кај малите, екстензивни фарми со слабо развиено земјоделско производство може да биде причина и фактор на сериозна закана за нивната социо-економска и одржливост на животната средина и опстанокот. Заканата може да се намали или елиминира доколку тие стопанства направат соодветно прилагодување на нивните земјоделски системи преку техничка или структурна промена, земјоделска и неземјоделска диверзификација.

III. ПОЛИТИКИ И МЕРКИ ЗА РАЗВОЈ НА ТУТУНСКИОТ СЕКТОР

Анализа на ефектите од земјоделската политика во тутунскиот сектор

Согласно Националната стратегија за земјоделството и руралниот развој за периодот 2014-2020 година и 5-годишната Програма за развој на земјоделството и руралниот развој беа издвојувани средства за директни плаќања за произведен и продаден необработен тутун во вкупен износ по години како што следи:

Табела 23. Учество на директните плаќања за тутун во вкупните директни плаќања за земјоделство, 2015-2019*

Година	Вкупно средства за финансиска поддршка во земјоделството во МКД*	Вкупно средства за произведен и продаден необработен тутун од реколти 2015-2019 во МКД	Учество на поддршката за тутун во вкупната поддршка на земјоделството во %
2019	6.138.767.000	1.699.679.706	27,7
2018	6.210.500.000	1.696.688.814	27,3
2017	6.117.857.000	1.505.429.595	24,6
2016	6.320.000.000	1.130.548.658	17,9
2015	6.260.000.000	1.489.031.604	23,8
Просек 2015-2019	6.209.424.800	1.504.275.675	24,3

Обработка на податоци:МЗШВ

Висината на директните плаќања по килограм тутун во изминатиот програмски период изнесуваше 60,00 ден/кг необработен ориентален ситнолистен тутун до 2016 реколта и во 2017 и 2018 реколта во просек 70,00 ден/кг (за 1-ва класа 80 ден/кг, 2-ра класа 70 ден/кг и 3-та класа и останати, 60 ден/кг).

Табела 24. Учество на директните плаќања за тутун во вкупната вредност по килограм, 2009-2018
(просечна откупна цена + субвенција)

Реколта	Просечна откупна цена во ден./кг.	Висина на директни плаќања по кг.	Вкупната вредност ден./кг	Учество на директните плаќања во вкупната вредност во %
2018	214,20	70,00	284,20	24,6
2017	217,60	70,00	287,60	24,3
2016	196,80	60,00	256,80	23,4
2015	184,50	60,00	244,50	24,5
2014	117,20	60,00	177,20	33,9
2013	152,20	60,00	212,20	28,3
2012	180,20	60,00	240,20	25,0
2011	164,80	60,00	224,80	26,7
2010	136,70	60,00	196,70	30,5
2009	192,00	60,00	252,00	23,8
Просек	175,62	62,00	237,62	26,5

Извор:ИСЕТ,обработка на податоци:МЗШВ

За периодот 2009-2013 година просечната откупна цена изнесува 165,2 ден/кг, додека за периодот 2014-2018 година изнесува 186,1 ден/кг и истата е повисока во релативен износ за 12,6%. Периодот 2009-2013 година е програмски период, пред донесување на Националната стратегија за земјоделство и рурален развој, додека периодот 2014-2018 година е по донесувањето на Националната стратегија за земјоделство и рурален развој.

Учеството на директните плаќања во вкупната вредност по килограм тутун (период 2009-2018 година) просечно изнесува 26,5%, а се движи во рамките од 33,9% во 2014 година до 23,4% во 2016 година.

Варијабилноста на учеството на директните плаќања во вкупната вредност (откупна цена+субвенција) во %, произлегува од висината на просечната откупна цена гледано по реколти.

Табела 25. Споредба на тутунското производство, откуп и директните плаќања помеѓу програмскиот период од 2009-2013 година со програмскиот период од 2014-2018 година

Програмски период	Просек на договорени површини во ха	Просек на откупени количини во тони	Просек на број на тутунски стопанства	Просек на откупни цени во ден/кг.	Просек на директни плаќања во ден/кг.
2009-2013	16.677	25.972	35.805	165,00	60,00
2014-2018	14.134	23.072	25.452	186,00	64,00
Апсолутна разлика	-2.543	-2.900	-10.353	+21,00	+4,00
Релативен износ во %	-18,0%	-12,6%	-40,7	+11,3%	+6,3%

Извор и обработка на податоци:МЗШВ

Од податоците во табела 25 може да се забележи дека во вториот програмски период (2014-2018 година) договорените површини се намалени за 18%, откупеното количество е намалено за 12,6% и бројот на тутунски стопанства е намален за 40,7%, а се зголемува просечната откупна цена за 11,3% како и директните плаќања за 6,3%.

Намалувањето на договорените површини и бројот на земјоделски стопанства во суштина е поради зголемената контрола со регистрите и информативниот систем за евиденција на тутунските стопанства.

Ефектите од земјоделската политика во тутунскиот сектор се евидентираат преку зголемената поддршка за 6,3% која заедно со зголемената откупна цена претставуваат за 17,6% зголемување на вкупниот приход на тутунските стопанства.

Мерки и политики кои треба да се преземат за развој на секторот тутун

Во однос на мерките и политиките кои треба да се преземат за развој на секторот тутун во Република Северна Македонија, треба да се нагласи дека треба да бидат во согласност со политиката на Заедничката земјоделска политика во ЕУ како:

– Регулатива (ЕУ) бр.1307/2013 на Европскиот парламент и на Советот од 17 декември 2013 година за утврдување правила за директни плаќања на земјоделците во рамките на шемите за поддршка, во рамките на заедничката земјоделска политика и укинување на Регулативата на Советот (ЕК) бр.637/2008 и Регулатива на Советот (ЕК) бр.73/200 (ОЈ L 347, 20.12.2013 год.);

– Регулатива (ЕУ) бр.1308/2013 на Европскиот парламент и на Советот од 17 декември 2013 година за воспоставување заедничка организација на пазарите во земјоделски производи и укинување на Регулативата на Советот (ЕЕЗ) бр. 922/72, (ЕЕЗ) бр. 234/79, (ЕК) бр. 1037/2001 и (ЕЗ) бр. 1234/2007 (ОЈ L 347, 20.12.2013 година);

– Регулатива (ЕУ) бр.1305/2013 на Европскиот парламент и на Советот од 17 декември 2013 година за поддршка на руралниот развој од страна на Европскиот земјоделски фонд за рурален развој (ЕАФРД) и укинување на Регулативата на Советот (ЕЗ) бр. 1698/2005 (ОЈ L 347, 20.12.2013 година).

1. МЕРКИ И АКТИВНОСТИ ЗА ЗГОЛЕМУВАЊЕ НА ЕФИКАСНОСТА НА ТУТУНСКИОТ СЕКТОР

Зголемувањето на ефикасноста на тутунскиот сектор е водечка насока кон реализација на следните цели на стратегијата: поддршка на рамномерен и одржлив развој и поддршка за формирање на организации на производители.

Поддршката на рамномерен и одржлив развој на сите тутунопроизводни региони треба да се постигне преку следните мерки:

- **Примена на интегрирани мерки за производство на расад од тутун и тутун**

Потребно е да бидат поддржани активности за интегрални производи од тутун, на пример за финансиска поддршка за:

- _ Набавка на заштитна опрема (за заштита на расадите и тутунот од штетници и плевели)
- _ Набавка на опрема за наводнување на системи капка по капка за наводнување на расад
- _ Обука на млади тутунопроизводители кои аплицираат за проучување на интегрираното производство на тутун
- _ Правни и физички лица за набавка на современа опрема за наводнување на тутун на терен (тајфуни и друга опрема).

- **Поддршка за производство на расад од тутун од страна на откупните претпријатија наменети за индивидуални производители на тутун**

Под оваа мерка поддршката ќе биде насочена кон правни и физички лица за концентрирано производство на расад од тутун за потребите на другите тутунски стопанства.

- **Поддршка за спроведување на студии и истражувања за можноста за производство на тутун како обновлив извор на биоенергија за производство на топлина**

Широко е познато дека растителната биомаса како обновлив извор на енергија најчесто се користи за производство на топлина и за производство на најпознатите биогорива: етанол и биодизел. Етанолот се добива од растителна биомаса богата со јаглени хидрати (пченка, трска, брзорастечки треви, итн.), а биодизелот се произведува од растителни масла. Покрај користење на дрвото како најголем извор на биоенергија за производство на топлина, има и многу други видови на биомаса од растенија, земјоделски или шумарски отпад, како и друг органски отпад од индустријата, кој се преработува во брикети и се користи за производство на топлина. Земајќи го предвид горенаведеното, исто така, тутунот е култура со високо развиена надземна биомаса (стебло, лисја и цвет, особено видовите Вирџинија и Берлеј), доколку откако ќе се обераат листовите, оваа биомаса се може да се преработува во брикети и за производство на топлина.

Оваа мерка може да биде вклучена во Програмата за финансиска поддршка на руралниот развој.

Поддршката за формирање на организации на производители може да се реализира преку следните мерки:

- **Поддршка за формирање на организации на производители за заедничко производство на расад;**

Под оваа мерка поддршката ќе биде насочена кон:

- _ Инвестиции во примена на вообичаени производни практики за усогласување на стандардите
- Набавка на заедничка опрема за производство на расад - контејнери, полиетиленски ткаенини, заштитна опрема, опрема за примена на заштитни мерки, тацни од стиропор, сеалки.

- **Поддршка за формирање на организации на производители за заедничка употреба на сушари за тутун;**

Под оваа мерка поддршката ќе биде насочена за примена на нов начин на сушење на ориенталскиот тутун (мерка за набавка на поликарбонатни панели).

- **Поддршка за формирање на организации на производители за интегрално производство на тутун;**

Оваа мерка ќе вклучува поддршка за:

- Формирање организација на производители за заедничка набавка на пестициди, ѓубрива, заедничка употреба на машини, анализи на почвата,

_ Економско здружение на правни и физички лица за вршење земјоделска дејност за интегрирано производство на тутун и

_ Воведување на вообичаени практики за производство за интегрирано производство на тутун.

- **Поддршка за производство на расад од тутун и одгледување на ориенталски тутун во високи оранжерији - основни услови за одгледување**

Во рамките на оваа мерка може да биде поддржана набавка на оранжерији за целите на производство на саден материјал и производство на ориенталски тутун во примарното тутунско производство. Со оваа поддршка, ќе се добие високо-квалитетен и конкурентен тутун ориентиран кон извоз. Рано производство на здрави и квалитетни расад од тутун во високи оранжерији, за да се овозможи рано пресадување на тутун на терен. Предвременото пресадување на поле ќе овозможи порано започнување на бербата на ориенталскиот тутун најмалку 15-20 дена во споредба со традиционалното производство на расад од тутун прекриени со полинотиленски покривки и повеќе од 30 дена порано од тутунот добиен од расад одгледувани на отворено. Ова ќе доведе до подобро искористување на дневната сончева светлина и побрзо и подобро закрепнување на собраниот тутун. Тоа ќе има позитивно влијание врз квалитетот на тутунот и повисокиот економски ефект. Исто така, покрај за рано производство на расад, високи оранжерији можат да се користат и за собраниот тутун.

2. МЕРКИ И АКТИВНОСТИ ЗА ОДРЖЛИВ РАЗВОЈ НА ТУТУНСКИОТ СЕКТОР

2.1 Мерки и под-мерки кои треба да се реализираат заради остварување на стратешките цели за поддршка на приходите на земјоделските стопанства и државна помош за стопанствата кои се занимаваат со производство на тутун:

Следната мерка може да се смета за една од најприменливите:

- ❖ **Плаќања за вршење земјоделска дејност во области со ограничени можности за земјоделска активност**

Овие области вклучуваат планински подрачја, подрачја со природни неповолни услови и подрачја со специфични недостатоци, како на пример:

✓ Планинските подрачја со надморска височина над 700 метри каде што природните непогодности се предизвикани од климатските услови на голема надморска височина и високиот наклон на земјоделското земјиште.

✓ Подрачја со природно неповолна положба се области со надморска височина под 700 метри каде условите за производство се неповолни и се предизвикани од климатски услови или наклон на земјоделско земјиште или ниска продуктивност на почвата. Области со природен недостаток кои може да вклучуваат ерозивни области, области подложни на сезонски поплави и вода која лежи по површината.

✓ Подрачја со специфични недостатоци и тоа депопулирани рурални заедници и подрачја каде вршењето на земјоделската активност е ограничено во интерес на заштитата на животната средина, природата и биолошката разновидност засновани врз законите од областа на животната средина и заштитата и унапредувањето на природата.

Според оваа мерка, поддршката ќе биде насочена кон активности за поддршка на финансискиот доход, поради тешките услови за производство на тутун.

- ❖ **Поддршка за колективни инвестиции**

Под оваа мерка поддршката ќе биде насочена за набавка на механизација за садење, механизација за примена на ѓубрива, трактори со поголема моќност на моторот за длабоко орање и за заедничка употреба, машини за расчистување на камења од полињата, набавка на поретко користени земјоделски машини.

Принцип: финансиска поддршка на тутунските задруги, задруги за земјоделски машини (машински прстени) до 50% од вредноста на опремата. Оваа мерка е вклучена во Програмата за финансиска поддршка за руралниот развој.

❖ **Поддршка за модернизација и/или реструктурирање на земјоделски стопанства.**
Набавка на нова земјоделска опрема, инвестиции во подобрени видови сушари.
Оваа мерка е вклучена во Програмата за финансиска поддршка за руралниот развој.

❖ **Поддршка за изградба на бунари и микро брани (акумулации) и други површински зафати на вода за наводнување на земјоделското стопанство на корисникот**
Под оваа мерка поддршката ќе биде насочена кон активности: обезбедување документација (дозволи, градежно планирање, надзор и контрола во текот на изградбата), набавка на градежни материјали.
Оваа мерка е вклучена во Програмата за финансиска поддршка за руралниот развој.

❖ **Поддршка на оперативни групи**
Под оваа мерка поддршката ќе биде насочена за спроведување на специфична обука за оперативните групи за специфични гранки на земјоделството. Може да биде и поддршка за спроведување на истражување, подготовка на анализи, предлог-проекти, студии и стратешки документи, кои се корисни за сите членови на групите. Исто така, треба да бидат поддржани и инвестициите за воспоставување апликативни опити и за развој и воведување на иновативни практики. На пример, решавање на специфични проблеми во секторот, како што е контејнерското производство на расад, механизирана берба и сл. Обуките од овој тип вообичаено се спроведуваат од страна на откупните тутунски компании, научно-образовните центри како НИТП или ФЗНХ-Скопје.

2.2 Мерки и активности кои треба да се реализираат заради остварување на стратешките цели за рамномерен и одржлив развој на производството на тутун преку заштита на животната средина, воведување на ДЗП, ефикасно користење на природни и други ресурси и економски развој:

Во Правилникот за исполнување посебни минимални услови за ДЗП (Добра Земјоделска Практика) и заштита на животната средина кој е во сила во Република Северна Македонија од 2015 година, се пропишани минималните барања за добра земјоделска практика и заштита на животната средина. Правилата претставени во овој правилник, според неговиот карактер се релативно општи и се однесуваат на сите култури, вклучително и производство на тутун и добиток.

Од списокот на посебни минимални барања за ДЗП и заштита на животната средина наведени во правилникот, следниве барања се однесуваат на секторот тутун:

- **Специфични минимални услови за ДЗП и заштита на почвата:**
 - _ Минимална покривка на површината на земјоделско земјиште;
 - _ Подготовка и обработка на земјоделската површина за отстранување на непотребна (лоша) вегетација;
 - _ Минималното култивирање на земјоделските површини според карактеристиките на земјиштето за да се спречи ерозијата;
 - _ Управување со земјиштето, зазеленување, мулчирање и плодоред;
 - _ Анализа на почвата и примена на ѓубрива, според потребите на хранливи материи во почвата.
 - **Посебни минимални услови за земјоделска пракса и заштита на водите:**
 - _ Копање на бунари на површината, во рамките на системите за наводнување;
 - _ Употреба на вода од системите за наводнување;
 - _ Заштита на водите од нитрати од земјоделските активности;
 - _ Заштита на подземна вода од загадување со пестициди.
 - **Посебни минимални услови за ДЗП во заштитата на растенијата како што следува:**
 - _ Избор и примена на производите за заштита на растенијата;
 - _ Следење на болести во одгледувањето на растенијата;
 - _ Здравствена заштита на луѓето, додека ги аплицираат пестицидите за заштита на растенијата.
- Исто така и тутунските компании применуваат добри земјоделски практики кои покрај производството на тутунот на нива го опфаќаат и процесот на сушење и набавка на

тутунот. Бидејќи повеќето откупни тутунски компании имаат свои ДЗП, потребно е истите да се усогласени. Исто така, нивната содржина треба да биде поврзана со општата ДЗП.

Следните мерки кои се насочени кон остварување на стратешката цел за рамномерен и одржлив развој на тутунопроизводните региони преку заштита на животната средина, воведување на ДЗП, ефикасно користење на природни и други ресурси и економски развој се:

- Агро-еколошка помош за производство на тутун

Под оваа мерка поддршката ќе биде насочена кон активности поврзани со одржливо интегрирано производство и намалување на употребата на ѓубрива и пестициди.

- Поддршка за подобрување на почвата

Подобрување на плодноста на почвата со додавање на средства за подобрување на кој ќе се поправи вода и режим на воздухот (додавање на ѓубриво, перлит, зеолит, итн).

- Поддршка за заштитата на почвата од ерозија

Заштитни појаси од шумски растенија, со медоносни растенија / грмушки или растенија кои растат брзо, како што се пауловниа, топола, јасика кои потоа би се користеле како биогориво.

- Поддршка за воведување земјоделско производство со повисоки стандарди за квалитет

Под оваа мерка поддршката ќе биде насочена кон правни и физички лица за употреба на заштитни мерки за тутунот од болести и штетници и за употреба на биопродукти за подобрување на структурата на почвата.

- Одржливо користење на земјоделско земјиште

Под оваа мерка поддршката ќе биде насочена кон правни и физички лица за задолжителна ротација на почвата со други култури (ротирање на земјоделските култури).

- Примена на пропишани стандарди од областа на заштитата на животната средина

Под оваа мерка поддршката ќе биде насочена кон правни и физички лица за вршење земјоделска дејност во области со ограничени можности за земјоделска дејност.

- Поддршка за заштита на пределот (одржување на меѓите/границите).

Под оваа мерка поддршката ќе биде насочена кон активности што се однесуваат на безбеден предел во тутунските фарми.

За сите горенаведени мерки, помошта треба да се плати по површина и ќе се заснова на пресметка на загуба на профит и/или за потребни трошоци.

2.3 Мерки и активности за зголемување на конкурентноста и одржување на традиционалната репутација на пазарот на тутун кои се насочени кон реализација на стратешката цел за државна помош се:

- Финансиска поддршка за демонстративно-производни опити кај производители со новосоздадени сорти тутун, а со цел нивно прифаќање во масовно производство;
- Учество на меѓународни собири на здруженија за тутун
- Објавување научни статии за македонски тутун во реномирани светски списанија за тутун.

Оваа мерка е вклучена во Програмата за финансиска поддршка за руралниот развој.

3. МЕРКИ И ЧЕКОРИ ЗА АДАПТАЦИЈА НА ТУТУНСКИОТ СЕКТОР НА РЕПУБЛИКА СЕВЕРНА МАКЕДОНИЈА СО ЗАЕДНИЧКАТА ЗЕМЈОДЕЛСКА ПОЛИТИКА НА ЕВРОПСКАТА УНИЈА (ЗЗП)

Тековната заедничка организација на земјоделските пазари во ЕУ, регулирана со Регулацијата (ЕУ) бр.1308/2013, не вклучува ниту еден од договорените елементи. Содржи многу малку мерки и пазарни механизми што важат за секторот на суров тутун. Овие пазарни мерки не вклучуваат параметри кои можат да бидат предмет на преговори за пристапување на Северна Македонија во ЕУ.

Европската комисија веќе примени неколку пристапи кон различни групи земји во однос на производството на тутун и набавка на суров тутун.

Од последната реформа на ЗЗП за 2013 година, националните комплементарни плаќања на директни плаќања се претворија во транзициска национална помош.

Од овие причини, Република Северна Македонија треба да го ажурира патоказот за усогласување на системот за поддршка на секторот за производство на тутун со оној на ЗЗП на ЕУ. Неколку пристапи може да се разработат, по примерот на некои земји што се производители на тутун и се применуваат во ЕУ во последните десет години (Хрватска, Бугарија).

Овие мерки се насочени кон реализација на стратешката цела за поддршка на доходот на тутунските стопанства.

3.1. Пристап 1.

Дополнителни национални директни плаќања како процент од финансискиот пакет за директни плаќања, дополнувајќи го процентот за соодветната година со национални партиципации од 30% до 100%. Државата може да ги утврди, врз основа на објективни критериуми и по овластување од Европската Комисија, износите на националните партиципации.

Дополнителните национални плаќања може да бидат делумно финансирани од фондовите за рурален развој во првите 3 години до 20% од соодветната годишна распределба за рурален развој. Дополнителните национални директни плаќања имаат за цел дополна до целиот износ на пакетот финансиски директни плаќања.

Следниве параметри можат да бидат прифатени како критериуми за принципот 1:

- Помошта според шемата не е поврзана со произведеното количество;
- Земјоделците кои одгледувале тутун за време на која било година од референтниот период и продолжуваат да се занимаваат со земјоделство, имаат право на помош на шемата.
- Земјите-кандидатки во фаза на преговори за пристапување се поканети да достават, во рок од 4 месеци од пристапувањето, детални информации за сите мерки на државна помош во земјоделството.

Исто така, дозволени се следниве правила:

- Ако фармерот не одгледувал тутун во сите три години од предвидениот референтен период, помошта ќе се утврди врз основа на просечното годишно количество тутун, откупено по групи сорти (типови) и ќе се диференцира според различните количества во сортните групи (типови) за годините во кои тој произведувал тутун.
- Наследниците на починатите земјоделци имаат право на помош кога еден или повеќе од нив продолжуваат да вршат земјоделска дејност. Тие се овластуваат со нотарски акт и ополномоштуваат еден од нив, кој продолжува да врши земјоделски активности.

За Република Северна Македонија секој тригодишен период од почетокот на претпристапните преговори може да биде референтен период.

Доколку се одржи сегашното ниво на годишно производство на тутун од 23 000 - 26 000 тони до 2025 година, тоа би било добро почетно количество за преговори.

3.2. Пристап 2.

Европската комисија ја овластува новата земја-членка да го надопolni процентот за дадена година со дополнителни национални директни плаќања до 100% од големината на финансискиот пакет.

Како и во претходното сценарио, дополнителните национални плаќања може делумно да се финансираат од средства наменети за рурален развој до 20% од вкупниот годишен буџет за рурален развој.

Овој пристап, „клаузула за зајдисонце“ и овозможува на новата земја-членка да ја задржи целата државна помош што ја применува за време на пристапувањето во ЕУ за период од 3 години. Државната помош се задржува до тој степен како пред пристапувањето и начинот на нејзина примена.

Второто сценарио ќе ги примени мерките предложени во сценарио 1 само по истекот на тригодишниот период од денот на влегување.

На пример, ако влеземе во ЕУ во 2025 година, тоа би значело дека ќе имаме право, со пристапот на клаузула за зајдисонце, да го задржиме сегашниот начин на субвенционирање до 2028 година (2025 + 3 = 2028).

3.3. Заклучоци од пристапот 1 и 2 и можното сценарио за преговори ЕУ - Северна Македонија

Во однос на погоре наведеното, треба да се нагласи следново:

- Преговорите и ставот на Република Северна Македонија треба да бидат дизајнирани според типовите на тутун кои се одгледуваат во земјата.
- Многу е веројатно дека Република Северна Македонија ќе добие квота за ориентално производство на тутун (V група: Сушење на сонце). Така, следниве видови: Прилеп, Јака, Басмак и Џебел и полуориенталскиот тип Отља, исто така, ќе влезат во V-та група, затоа што овој тип тутун се суши на сонце.
- Многу е веројатно дека Република Северна Македонија нема да добие квота за Вирџинија (I група: сушење со топол воздух) и Берлеј (II група: сушење под сенка). Овие типови тутун не се одгледуваат во Република Северна Македонија од 2004 година и нема да постои солидна проценка за референтниот период.
- Помошта за тутунопроизводителите за килограм може да се заснова на просечното годишно количество тутун откупен од разни откупни претпријатија за време на референтниот период, во првите три години по пристапувањето. Нема зголемување или намалување. После тоа, може да се очекува намалување на производството на тутун, како резултат на целосна примена на регулативите на ЕУ или зачувување на истото ниво пред пристапувањето во ЕУ, со примена на плаќања од други програми.

Сценарио 1

Ако очекуваме почеток на преговорите во 2023 година и пристапувањето да заврши до 2027 година, тој период се совпаѓа со временската рамка на стратегијата. Од друга страна, во случај на влез во ЕУ пред 2027 година, секогаш постои разумен преоден рок кога планот може да се развива.

Во предложениот период:

- Првата и втората година да се започне со инвестирање во подигнување на свеста и да се дизајнираат мерки за да се дојде до промена (период 2021-2022).
- од 3-та до 6-та година за спроведување на нови правни и структурни мерки (период 2023-2026).
- 7-та година на целосно усогласување со регулативите на ЕУ (период 2027).

За некои закони, кои се сега во сила (во ЕУ), можно е во текот на преговорите да се добие концесија или подолг период за спроведување на ЗЗП на ЕУ за тутунскиот сектор.

Овие мерки можат да се применат уште од почетокот (главно 1 и 2 година) и можат да го придружуваат патоказот во текот на целиот период.

Мерки за 1 и 2 година

- Подигање на свеста на производителите за можностите за влез во ЕУ преку информативни сесии, обуки, пилот-проекти, мисии во други земји-членки.
- Инвестирања во здрав систем на совети на земјоделците за сите прашања што се сметаат за корисни за адаптација: продуктивни, економски и еколошки, пребарување на алтернативи, иновации, итн ...
- Подобрена соработка на земјоделците преку иницијативи за колективна соработка. Заедничка обука за производители и службени лица во јавната администрација во кооперативниот систем или други формули за деловни активности според моделите на организациите на производители.
- Идентификување на групи на земјоделци кои се подготвени да се променат, особено млади и жени. Обука на лидери кои ги охрабруваат другите земјоделци да се усогласат со новиот систем.
- Подигање на свеста на производителите за новите обврски за животната средина и климатските активности. Услови што веќе се применуваат во регулативата на ЕУ. Соработка со академија, трансфер на знаење.

Мерки предвидени за периодот од 3-та до 6-та година

Во овој стратешки период е предвидена адаптација на системот за директни плаќања во целосно индиректни или раздвоени плаќања во иднина. Одредување на сума на основна поддршка на приходот

во производни реони со слични социо-економски или агроколошки услови. Стекнување на доверба кај производителите кои продолжуваат да примаат директни плаќања од ЗЗП. Исплатата да биде директно поврзана со историските исплати извршени во периодот кој ќе биде предмет на преговори со ЕУ.

- Прогресивно раздвојување на директните плаќања (сегашен тип на субвенции за тутун), преку постепено зголемување на раздвоениот дел од помошта (исплати по хектар површина и други мерки) и намалување на нераздвоениот дел (помош по килограм откупен тутун) за време на првиот 3-годишен период.
- Предложената стапка на декуплирање по фази во согласност со патоказот ќе биде поделена во 4 години (до крајот на мапата за период 2024-2027):
 - _ 1-^{ва} година (2024 година): 75% споени плаќања и 25% раздвоени исплати.
 - _ 2-^{ра} година (2025): 50% споени исплати и 50% раздвоена исплати.
 - _ 3-^{та} година (2026 година): 25% споени исплати, 75% раздвоена исплати.
 - _ 4-^{та} година (2027 година): 100% раздвоена исплата.

Симулацијата според ова сценарио е претставена во Табела 26 и Табела 27. Како влезни параметри при изработката на симулацијата се: производител на тутун со просечно производство од 1.500 кг на тутун од 1 хектар; остварена просечна откупна цена од 180,00 ден/кг и просечна субвенција по класи од 70,00 ден/кг.

Табела 26- Варијанта 1

Година	Субвенција принцип, ден/кг	Приход од субвенција ден. добиена по килограм	Идна субвенција принцип ден/ха	Приход од двата типа на субвенции	Потреба од Дополнителни финансиски поддршки до некогашни 100 %
2021	70,00	105000,00	0	105000,00	0,00
2022	70,00	105000,00	0	105000,00	0,00
2023	70,00	105000,00	0	105000,00	0,00
2024	53	79500,00	25500,00	105000,00	0,00
2025	35	52500,00	50000,00	102500,00	2500,00
2026	18	27000,00	50000,00	77000,00	28000,00
2027	0	0,00	50000,00	50000,00	55000,00

Табела 27- Варијанта 2

Година	Субвенција принцип, ден/кг	Приход од субвенција ден. добиена по килограм	Идна субвенција принцип ден/ха	Приход од двата типа на субвенции	Потреба од дополнителни финансиски поддршки до некогашни 100 %
2021	70,00	105000,00	0	105000,00	0,00
2022	62,00	93000,00	12000	105000,00	0,00
2023	62,00	93000,00	12000	105000,00	0,00
2024	53	79500,00	25500,00	105000,00	0,00
2025	35	52500,00	50000,00	102500,00	2500,00
2026	18	27000,00	50000,00	77000,00	28000,00
2027	0	0,00	50000,00	50000,00	55000,00

Дополнителните финансиски поддршки се со цел достигнување до 100 % од некогашните субвенции

- 0- та година (2021 година): само директни (споени) плаќања по килограм.

- _ 1-ва година (2022):88,6% споени исплати и 11,4 %раздвоени исплати
- _ 2- ра година (2023 година): 88,6% споени исплати и 11,4 %раздвоени исплати
- _ 3- та година (2024 година): 75% споени плаќања и 25% раздвоени исплати.
- _ 4 -та година (2025): 50% споени исплати и 50% раздвоена исплати.
- _ 5- та година (2026 година): 25% споени исплати, 75% раздвоена исплати.
- _ 6 -та година (2027 година): 100% раздвоена исплата.

4. МЕРКИ И АКТИВНОСТИ ЗА ПОДДРШКА И СТИМУЛАЦИЈА НА ДИВЕРЗИФИКАЦИЈАТА НА ТУТУНСКИТЕ СТОПАНСТВА СО ДРУГИ ЗЕМЈОДЕЛСКИ И НЕЗЕМЈОДЕЛСКИ АКТИВНОСТИ

Денеска, земјоделството се соочува со значителни предизвици како одговор на брзо менување на глобалното опкружување на агробизнисот. Во последните неколку децении, диверзификацијата на земјоделските стопанства често се препорачува како еден пристап за опстанок на деловната активност, заради намалените приходи во земјоделството. Во ЕУ, производството на тутун континуирано се намалуваше почнувајќи од 1991 година па се до 2018 година кога се стабилизираше на околу 140.000 тони од сите типови на тутун (крупнолисни и ориенталски).

Тутунот е најпрофитабилна земјоделска култура од сите поделски и индустриски култури во Република Северна Македонија имајќи ги предвид приносот, откупните цени, субвенциите и регулираниот пазар. Но, имајќи ја предвид намерата Северна Македонија да биде дел од ЕУ, подготовката за диверзификација на тутунските стопанства е неопходна доколку тоа се бара за време на процесот на пристапување во ЕУ.

Според теренското анкетирање на 2205 земјоделски стопанства (тутунски и мешовити) спроведено во рамките на проектот „Градење на основи за реформи на тутунскиот сектор (EUROPEAID/138538/IN/SER/MK)“, само 30 % од интервјуираните производители се подготвени да го диверзифицираат своето производство според барањата што можат да произлезат за време на процесот на пристапување во ЕУ. Овој процент е мал, и се препорачува да се работи на едукација и информирање на тутунопроизводителите во Република Северна Македонија за потребата од подготовки во случај на вакви барања. Следниве, се некои од мерките кои би можеле да најдат своја примена:

- Организирање јавни трибини со тутунопроизводителите.
- Подготовка и објавување на едукативни материјали за тутунопроизводителите.

Овие мерки се насочени кон остварување на стратешката цел за рамномерен и одржлив развој и може да бидат финансирани од Програмата за поддршка на руралниот развој.

Се очекува да се зголеми бројот на тутунопроизводителите кои би сакале да го диверзифицираат своето производство.

Наоѓањето алтернативни култури за тутун не е лесно. Имено, алтернативните култури за диверзификација на ориенталскиот тутун треба да ги исполнуваат следните критериуми:

- голема профитабилност на мала површина на земјиште;
- стабилна перспектива на пазарот;
- да немаат негативно влијание врз животната средина;
- да овозможат високо ниво на вработеност;
- прилагодливост на релативно сиромашните региони.

Засега не постои единствена култура која акумулира висока вредност и што ќе го замени тутунот. Наместо тоа, одговорот лежи во покомлексно, но сепак крајно трајно решение: развој на земјоделска инфраструктура за да можат земјоделците да се диверзифицираат, произведуваат, обработуваат и да продаваат широк спектар на земјоделски култури и производи, освен тутунот.

Општо земено, истражувањата кои се спроведоа во текот на 2019 година со повеќе едногодишни земјоделски култури, се многу краток период за да добиените резултати бидат препорачани на заинтересираните групи. Затоа следните мерки може да се сметаат за применливи:

- **Повеќегодишни истражувања во различни локалитети и агро-еколошки услови.**

Оваа мерка може да биде финансирана од Програмата за финансиска поддршка на руралниот развој во период 2021-2027 година. Се очекува да се добијат сознанија и да се остварат резултати кои ќе бидат значајни за земјоделците.

Спроведените едногодишни истражувања покажаа дека пиперката и афионот се добра алтернатива за тутун. Пиперката е добра затоа што: е поддржана и субвенционирана и пазарот на пиперки е релативно добро развиен. Резултатите во однос на добивање принос се повеќе од задоволителни и гарантираат дека производството на пиперка во пластични тунели (пластеници/фолии) со контролиран раст на стеблото (V-систем, двостеблен систем) е одлична техника за постигнување високи приноси и добар квалитет на пиперка. На земјоделците им се препорачува да ја адаптираат предложената технологија за испитување на производство на пиперка во пластичен тунел со контролиран раст на стеблото (V-систем, дво-стеблена технологија). Предложената почетна инвестиција многу прифатлива и изнесува само 22,444 МКД или 365 Евра. Овие резултати се добиени од едногодишно истражување, но добро е да се продолжи со оваа студија за да се најде одговор на следниве прашања, како што се: утврдување на квантитативни и квалитативни разлики помеѓу дво-стеблена и едно-стеблена технологија, проучување на влијанието на технологијата врз различни генотипови пиперки присутни во нашите услови на производство, рационализирање на употребата на трудот за време на производниот процес, решавање на проблеми со заштитата на пиперката, итн.

Воедно, потребно е да се поддржат повеќегодишни истражувања за ефектите од диверзификација на тутунските стопанства со стевина што може да биде финансирано од Програмата за поддршка на руралниот развој во период 2021-2027 година.

- **Финансиска поддршка за купување пластични тунели за производство на пиперка.**

Оваа мерка може да биде финансирана од Програмата за поддршка на руралниот развој во период 2021-2027 година. Се очекува оваа мерка да го олесни начинот на трансформација на производството на тутун во производство на пиперка.

Споредбената анализа на економскиот показател за производство на тутун како главна активност на земјоделското стопанство, како и пилотните опити, покажува дека постои стопанска основа земјоделците да го преорентираат своето производство на тутун во производство на афион, доколку е добро воспоставен и развиен пазарот за афион кој постои и треба дополнително да се доразвие.

Економските анализи на пилот-производството на луцерка се неконкурентни споредено со ориенталскиот тутун, ако таа би одела на продажба во вид на сено. Но, доколку земјоделците кои произведуваат луцерка и главно ја користат за исхрана на сопствениот сточен фонд, започнат и со комерцијално производство на млечни производи ќе се добијат подобри економски резултати.

Имено, со производство на висококвалитетна луцерка, трошоците за хранење на животните можат значително да се намалат.

Следните мерки се насочени кон остварување на стратешката цел за поддршка на доходот на тутунските стопанства заради замена на тутунското производство со помалку профитабилни алтернативни култури за кои ќе има интерес за производство и пласман како на домашниот така и на странските пазари.

Имајќи го предвид големиот интерес за ароматичните растенија ширум светот, некои од нив би можеле да бидат добра алтернативна култура на тутунот. Споредбената анализа покажа дека производството на тутун е најпрофитабилно за земјоделците, додека пилот-производството на коријандер и невен е неефикасно и непрофитабилно за земјоделците со добиениот принос и без развиен пазар. Економски анализи за анасон не беа направени затоа што од некои од изведените опити

не се доби принос, или пак добиениот принос е многу мал. Општо земено, едногодишно истражување е многу краток период за да се препорачаат добиените резултати на заинтересираните групи. Потребно е да бидат поддржани од истражувачки проекти, каде главна цел ќе бидат некои од ароматичните растенија погодни за одгледување во наши услови и за кои постои пазар. Со повеќегодишни истражувања во различни локалитети и агро-еколошки услови може да се стекнат знаења и резултати што ќе бидат значајни за фармерите, заинтересирани за овој вид производство. Производството на лековити и ароматични растенија, нужно бараат договорено производство со откупни компании. Со цел да се зголеми производството на лековити и ароматични растенија е потребно субвенциите од 12 000 денари/ха да се зголемат на 20 000 денари/ха, како мерка може да се примени:

- **Поддршка за диверзификација на тутунските стопанства со анасон и/или други лековити и ароматични растенија.**

Оваа мерка може да биде финансирана од Програмата за финансиска поддршка во земјоделството. Се очекува, да се зголеми бројот на тутунопроизводители кои ќе започнат со диверзификација со анасон и/или други лековити и ароматични растенија.

Очигледно е дека мора да се продолжи со наоѓање на соодветни култури како алтернативи за тутун. Во литературата, како алтернативни култури за тутун се спомнуваат повеќе култури, но нивната примена е зависна од многу фактори.

Според резултатите од истражувачките активности во Бугарија, сусамот и тутунот имаат слични барања како: климатските фактори - топлина, сончевата светлина, влагата и хранливите материји во почвата во рамниот регион на земјата до 500 m надморска височина (Георгиев, 2012). Тој наведува дека технолошките побарувања и системот на машини за култивирање на почвата, наводнување и заштита на растенијата за тутунот и сусамот се исти. Постојат значителни разлики во машините за жетва и сушење кои се специфични за сусамот. Според неговите анализи, одгледувањето тутун без субвенции од државата не е економски исплатлива култура во споредба со сусамот. Исто така, периодот на работен ангажман во производството тутун зафаќа седум месеци, додека за сусамот работниот ангажман е само три месеци (Георгиев, 2012).

Следната мерка може да се смета за применлива:

- **Поддршка за диверзификација на тутунските стопанства со сусам.**

Оваа мерка може да биде финансирана од Програмата за финансиска поддршка во земјоделството.

Се очекува, со оваа мерка да се олесни начинот на диверзификација на тутунските стопанства со сусам.

Шафран (*Crocus sativus* L.) е есенско цветно растение чии исушени устенца на толчникот (стигми), добро познати по нивната ароматичност и моќна боја, се користат уште од памтивек како зачин во човечката исхрана, за лековити цели и како боја. Биолошките и агрономските својства на шафранот (есенско цветање, надминување на неповолната сезона во вид на луковици, многу ниски потреби за ѓубрива и добра адаптација на сиромашни почви) го прават алтернативно растение за земјоделство со низок инпут, способен да понуди добро производство во одржливи земјоделски системи. Може да се смета за одржлива алтернативна култура за маргинални почви, особено кога ниската достапност на вода строго го ограничува одгледувањето на многу култури (Gresta et al., 2008). Експертите велат дека шафранот е деликатен производ за која се потребни големи капитални инвестиции, но се препознава како најскап зачин во светот (4 ЕУР/g) и може да се извезува.

- **Поддршка за диверзификација на тутунските фарми со шафран.**

Оваа мерка може да биде финансирана од Програмата за финансиска поддршка во земјоделството.

Се очекува, со оваа мерка да се олесни начинот на диверзификација на тутунските фарми со шафран.

- **Поддршка за диверзификација на тутунските стопанства со други земјоделски (алтернативни) култури.**

Резултатите од истражувањата во соседните земји се значајни за нас заради сличните еколошки услови. Прелиминарната проценка на алтернативите за тутун спроведена во областа Тумпа (северна Грција) покажа дека најпрофитабилните алтернативи за земјоделците се овошни дрвја (калинка, круши, цреши и сливи), ароматични растенија (босилек, нане, камилица, планински чај, лаванда) и луцерка (Manos et al., 2008). Производството на ехинацеа бара опрема што обично е достапна во тутунско стопанство, вклучително и култиватори, жардинери и вагони со рамни решетки. Ехинацеа имаше успех на пазарот на растителни лекови како засилувач на имунолошкиот систем. Фармерите треба да работат на изнаоѓање пазар шест месеци пред да се соберат корените.

Споменатите алтернативни култури за тутун треба да бидат земени предвид по спроведеното повеќегодишно истражување за компаративна анализа на економските показатели за производство на тутун и алтернативни култури.

IV. ВЛИЈАНИЕТО НА РАМКОВНАТА КОНВЕНЦИЈА ЗА КОНТРОЛА НА ТУТУНОТ НА СВЕТСКАТА ЗДРАВСТВЕНА ОРГАНИЗАЦИЈА ВРЗ ПРОИЗВОДСТВОТО НА ТУТУН ВО РЕПУБЛИКА СЕВЕРНА МАКЕДОНИЈА

Рамковната конвенција за контрола на тутунот (РККТ) на Светската Здравствена Организација е првиот договор за кој се преговара под покровителство на СЗО. РККТ беше развиена како одговор на глобализацијата на употребата на производи од тутун. Распространетата употреба на производи од тутун е олеснета преку различни комплексни фактори со прекугранични ефекти, вклучувајќи ја и либерализацијата на трговијата и директните странски инвестиции. Други фактори како што се глобалниот маркетинг, транснационалното рекламирање на тутунот, промоцијата и спонзорството и меѓународното движење на шверцувани и фалсификувани цигари, исто така, придонесоа за експлозивното зголемување на употребата на тутун.

Од неговото донесување во 2003-та година до па до крајот на 2019 година, 181 земји ја ратификуваа оваа конвенција. Република Северна Македонија ја ратификуваше Рамковната конвенција за контрола на тутунот на 30 јуни 2006 година. Некои од големите производители на тутун како САД, Аргентина и други, како Швајцарија и Мароко, сè уште не ја имаат ратификувано оваа конвенција. Многу од овие 181 земји сè уште не ги спровеле целосно мерките од РККТ во нивното законодавство. Карактеристично е што повеќето земји производители на тутун неодамна се приклучија на конвенцијата.

Главните одредби и барања на Рамковната конвенција за контрола на тутунот се утврдени во членовите 6 - 17:

- ❖ Примена на повисоки цени и даночни мерки за намалување на побарувачката за тутун;
- ❖ Примена на непарични мерки за намалување на побарувачката за тутун, вклучувајќи:
 - ✓ Заштита од изложеност на чад од тутун;
 - ✓ Регулација на содржината на тутунските производи;
 - ✓ Регулација на обелоденувањата на производи од тутун;
 - ✓ Пакување и етикетирање на производи од тутун;
 - ✓ Образование, комуникација, обука и јавна свест;
 - ✓ Рекламирање на тутун, промоција и спонзорство; и,
 - ✓ Мерки за намалување на побарувачката во врска со зависноста и престанокот на користењето на тутунот.

- ❖ Елиминација на недозволената трговија со тутунски производи;
- ❖ Забрани за продажба на производи од тутун на лица под возраст утврдени со домашно законодавство, национално законодавство или тоа е возраст од осумнаесет години;
- ❖ Обезбедување на поддршка за економски одржлива алтернатива, активности за тутунските работници, одгледувачите и индивидуалните продавачи.

Членот 18 е исто така важен затоа што се однесува на заштита на животната средина и здравјето на лицата во однос на животната средина како резултат на одгледување и производство на тутун на нивните територии.

Упатствата и опциите за политиките и препораките за примена на главните одредби и барања на Рамковната конвенција за контрола на тутунот ги развива Светската здравствена организација преку широки консултативни и меѓувладини процеси. Досега се донесени осум упатства. Тие ги опфаќаат одредбите од девет членови на Конвенцијата: членовите 5.3, 6, 8, 9 и 10, 11, 12, 13 и 14. Поради големите негативни реакции на земјите што произведуваат тутун, сè уште не беа донесени упатства за членовите 17 и 18 и соодветно државите што ја ратификувале Конвенцијата сè уште не се обврзани да ги применуваат, тие можат да аплицираат на доброволна основа.

Важно е да се нагласи дека Конвенцијата не цели кон тоа производството на тутун да биде забрането, туку да се воведат индиректни мерки кои ќе го намалат производството на тутун, а со тоа ќе се намали потрошувачката на тутунски производи.

Република Северна Македонија има имплементирано голем број барања во рамките на Конвенцијата и планира да спроведе и дополнителни.

Особено, во рамките на земјоделството треба да се спроведат следниве активности:

- ❖ Подготовка на програма за постепена редукција на одгледување тутун. Мерките во оваа насока се утврдени во оваа стратегија.
- ❖ Изготвување програма за долгорочна помош на земјоделците за пренамена од одгледување на тутун во други култури, вклучувајќи финансиска помош, едукативни активности и нови работни места. Мерките во оваа насока се утврдени во оваа стратегија.
- ❖ Апликација на мерките за заштита, вклучувајќи заштита на животната средина од земјоделската активност, и тоа:

_ Измени на Законот за заштита на животната средина и подзаконски акти со цел да се дефинира мерењето на штетните материји предизвикани од пушењето, одгледувањето тутун и употребата на адитиви и сл. како законска обврска, како и да се дефинираат казни мерки за непочитување на одредбите. Министерството за заштита на животната средина ќе биде надлежно за спроведување на оваа мерка.

- Мерки за здравствена заштита во работното опкружување. Министерството за здравство ќе биде надлежно за спроведување на оваа мерка;

- Мерки за спроведување на кампањи и развој на едукативни програми за подигање на свеста за подигање на свеста во врска со Рамковната конвенција за контрола на тутунот. Министерството за здравство и Министерството за образование, во рамките на нивната надлежност, ќе бидат надлежни за спроведување на оваа мерка.

V. Општи индикатори на Стратегијата

	Цел	Индикатор
1	Зголемување на ефикасноста при производството на тутун	Приходот на земјоделците е зголемен за 15%
2	Одржлив развој на тутунскиот сектор	Квалитетот на тутунот е подобрен за 10%
3	Диверзификација на тутунските фарми во други земјоделски и не-земјоделски активности	Тутунските фарми насочуваат 20% од производството на тутун кон други земјоделски култури и добиваат дополнителен приход

Во рамки на Министерството за земјоделство, шумарство и водостопанство ќе се анализираат целите и индикаторите и ќе се врши процена на спроведените активности и мерки на годишно ниво, на средина од стратешкиот период и по потреба периодични, со цел следење на спроведувањето на оваа стратегија, како и за прилагодување или модифицирање на одредени мерки што немаат посакуван ефект. Евалуациите се изработуваат врз основа на детални извештаи со податоци доставени од Агенцијата за финансиска поддршка во земјоделството и руралниот развој, во кои ќе бидат вклучени покрај реализираните исплати по производител, историските исплати за минимум 10 години, причини за одбиени барања по спроведените административни и теренски контроли, како и причини за неисплатените поддршки по мерки. Заради воспоставување на редовна комуникација и дијалог со потсекторската група за уредување на пазарот на тутун, најмалку еднаш годишно треба да се разгледуваат анализираните извештаи и евалуации, со цел следење на спроведувањето на оваа стратегија, како и можност за предлагање на конкретни мерки за прилагодување или модифицирање на оние мерки што немаат посакуван ефект.

VI. Насочување на мерките според типот на тутунските стопанства

Тип на тутунско стопанство	Главни карактеристики на системот за земјоделство	Соодветни мерки за поддршка
Тип 1	<p>Систем на екстензивно ориентиран тутунски фарми, мали производители, речиси ориентиран кон монокултурно производство, недиверзифицирани во неземјоделски активности, со голема застапеност на тутунот на обработливите површини и прилично голем удел на приходот од тутунот во вкупниот приход на земјоделското стопанство, речиси исклучиво поврзано со тутунот. Само мал број од овие тутунски стопанства би диверзифицирале со житни, индустриски култури и зеленчук ако за време на пристапувањето во ЕУ субвенционирањето на тутун бара намалување на количеството на произведен тутун.</p>	<ul style="list-style-type: none"> - Поддршка за формирање на организации на производители за заедничко производство на расад. - Поддршка за формирање на организации на производители за заедничка употреба на сушници за тутун. - Поддршка за формирање на организации на производители за интегрално производство на тутун. - Плаќања за вршење на земјоделска дејност во области со ограничени можности за извршување на земјоделска дејност. - Поддршка за колективни инвестиции. - Поддршка за оперативни организации. - Агро-еколошка поддршка за производство на тутун. - Поддршка за подобрување на почвата. - Поддршка за заштита на пејсажниот предел (одржување на меѓите/ границите). - Одржливо користење на земјоделско земјиште - Организирање на јавни расправи и дебати со тутунарите. - Подготвување и објавување на едукативни материјали за тутунарите. - Финансиска поддршка за купување на пластични тунели/пластеници за производство на зеленчук. - Финансиска поддршка за диверзификација во производство на афион.

Тип на тутунско стопанство	Главни карактеристики на системот за земјоделство	Соодветни мерки за поддршка
Тип 2	<p>Екстензивно диверзифициран систем, средни по големина производители, главно, со житни култури, малку диверзифицирани во неземјоделски активности, со умерено голем удел на тутунот во обработливите површини, прилично голем придонес на приходот од тутунот во вкупниот приход на земјоделскиот стопанство, главно поврзан со тутунот. Доколку за време на пристапувањето во ЕУ субвенционирањето на тутун бара намалување на количеството на произведен тутун. Само мал дел од овие тутунски стопанства би диверзифицирале, но не знаат со што.</p>	<ul style="list-style-type: none"> - Примена на интегрирани мерки во производството на расад од тутун и тутун. - Поддршка за формирање на производители на организации за заедничко производство на расад. - Поддршка за формирање на организации на производители за заедничка употреба на сушници за тутун. - Поддршка за формирање на организации на производители за интегрално производство на тутун. - Плаќања за вршење на земјоделска дејност во области со ограничени можности за земјоделска дејност. - Поддршка за колективни инвестиции. - Поддршка за оперативни организации. - Агро-еколошка поддршка за производство на тутун. - Поддршка за подобрување на почвата. - Поддршка за заштита на пејсажниот предел/областа (одржување на меѓите/ границите). - Одржливо користење на земјоделско земјиште - Примена на пропишаните стандарди од областа на заштитата на животната средина - Организирање на јавни расправи и дебати со тутунарите. - Подготвување и објавување на едукативни материјали за тутунарите. - Финансиска поддршка за купување на пластични тунели/пластеници за производство на зеленчук. - Финансиска поддршка за диверзификација во производството на афион

Тип на тутунско стопанство	Главни карактеристики на системот за земјоделство	Соодветни мерки за поддршка
Тип 3	<p>Систем на екстензивни, но поголеми производители, со диверзификација во растително и сточарско производство, слабо диверзифицирани во неземјоделски активности, стопанства со значителен удел на тутун во обработливите површини и среден удел на приходот од тутунот во вкупниот приход на земјоделското стопанство, главно поврзани со тутунот. Ако за време на пристапувањето во ЕУ субвенционирањето на тутун бара намалување на количеството на произведен тутун, само 35% од тутунските фарми би одбрале да се диверзифицираат со производство на зеленчук.</p>	<ul style="list-style-type: none"> - Примена на интегрирани мерки во производството на расад од тутун и тутун. - Поддршка за формирање на организации на производители за заедничко производство на расад. - Поддршка за формирање на организации на производители за заедничка употреба на сушници за тутун. - Поддршка за формирање на организации на производители за интегрално производство на тутун. - Поддршка за производство на расад од тутун и сушење на ориентален тутун во високи стакленици/оранжерии - основни услови за исполнување. - Поддршка за изградба на микро брани (акумулации,) бунари и други површински водозафати за наводнување на земјоделскиот имот на корисникот. - Поддршка за модернизација и / или реструктурирање на земјоделски стопанства. - Поддршка за оперативни организации. - Агро-еколошка поддршка за производство на тутун; - Поддршка за подобрување на почвата; - Поддршка за заштита од ерозија на почвата - Поддршка за заштита на пејсажниот предел/областа (одржување на мегите / границите); - Поддршка за воведување земјоделско производство со повисоки стандарди за квалитет (ДЗП-добри земјоделски практики) - Одржливо користење на земјоделско земјиште - Примена на пропишаните стандарди од областа на заштитата на животната средина - Организирање на јавни расправи и дебати со тутунарите. - Подготвување и објавување на едукативни материјали за тутунарите. - Финансиска поддршка за купување пластични тунели/пластеници за производство на зеленчук. - Поддршка за диверзификација на тутунските стопанства со ароматични, зачински и лековити растенија.

Тип на тутунско стопанство	Главни карактеристики на системот за земјоделство	Соодветни мерки за поддршка
Тип 4	<p>Систем на умерено интензивни, поголеми производители, со диверзификација во растително и сточарско производство, слабо диверзифицирани во неземјоделски активности, стопанства со голем удел на тутун во обработливите површини и голем придонес на приходот од тутунот во вкупниот приход на земјоделското стопанство, главно поврзани со тутунот. Ако за време на пристапувањето во ЕУ субвенционирањето на тутун бара намалување на количеството на произведен тутун, само околу 20% од тутунските фарми би избрале да диверзифицираат со житарки.</p>	<ul style="list-style-type: none"> - Примена на интегрирани мерки во производството на расад од тутун и тутун. - Поддршка за формирање на организации на производители за заедничко производство на расад. - Поддршка за формирање на организации на производители за заедничка употреба на сушници за тутун. - Поддршка за формирање на организации на производители за интегрално производство на тутун. - Поддршка за производство на расад од тутун и сушење на ориентален тутун во високи стакленици/оранжерии - основни услови за исполнување. - Поддршка за изградба на микро брани (акумулации,) бунари и други површински водозафати за наводнување на земјоделскиот имот на корисникот. - Поддршка за модернизација и / или реструктурирање на земјоделските стопанства. - Поддршка за оперативни организации. - Агро-еколошка поддршка за производство на тутун. - Поддршка за подобрување на почвата. - Поддршка за заштита од ерозија на почвата. - Поддршка за заштита на пејсажниот предел/областа (одржување на меѓите/границите). - Поддршка за воведување на земјоделско производство со повисоки стандарди за квалитет (ДЗП-добри земјоделски практики) - Одржливо користење на земјоделско земјиште - Примена на пропишаните стандарди од областа на заштитата на животната средина - Организирање на јавни расправи и дебати со тутунарите. - Подготвување и објавување на едукативни материјали за тутунарите. - Финансиска поддршка за купување на пластични тунели/пластеници за производство на зеленчук. - Поддршка за диверзификација на тутунските стопанства со ароматични, зачински и лековити растенија. - Поддршка за диверзификација на тутунските стопанства со повеќегодишни овошни и лозови насади

Тип на тутунско стопанство	Главни карактеристики на системот за земјоделство	Соодветни мерки за поддршка
Тип 5	<p>Систем на развиени, поголеми производители, умерено интензивни, главно со житни култури, тутун и зеленчук, диверзифицирани во различни неземјоделски активности, стопанства, со ниско учество на приходот од тутунот во вкупниот приход на земјоделското стопанство. Овој тип на земјоделски стопанства за тутун не се сигурни дали се подготвени да го диверзифицираат нивното производство, ако за време на пристапувањето во ЕУ субвенционирањето на тутун бара намалување на количеството на произведен тутун, но ако треба би одбрале да го диверзифицираат со индустриски култури и житарки.</p>	<p>- Примена на интегрирани мерки во производството на расад од тутун и тутун.</p> <p>- Поддршка за формирање на организации на производители за заедничко производство на расад.</p> <p>- Поддршка за формирање на организации на производители за заедничка употреба на сушници за тутун.</p> <p>- Поддршка за формирање на организации на производители за интегрално производство на тутун.</p> <p>- Поддршка за производство на расадод тутун и сушење на ориентален тутун во високи оранжерији/стакленици - основни услови за исполнување.</p> <p>- Поддршка за изградба на микро брани (аккумуляции,) бунари и други површински водозафати за наводнување на земјоделскиот имот на корисникот.</p> <p>- Поддршка за модернизација и / или реструктурирање на земјоделски стопанства.</p> <p>- Поддршка за оперативни организации.</p> <p>- Агро-еколошка поддршка за производство на тутун;</p> <p>- Поддршка за подобрување на почвата.</p> <p>- Поддршка за заштита од ерозија на почвата.</p> <p>- Поддршка за заштита на пејсажниот предел (одржување на меѓите/границите).</p> <p>- Поддршка за воведување земјоделско производство со повисоки стандарди за квалитет (ДЗП-добри земјоделски практики)</p> <p>- Одржливо користење на земјоделско земјиште</p> <p>- Примена на пропишаните стандарди од областа на заштитата на животната средина</p> <p>- Организирање на јавни расправи и дебати со тутунарите.</p> <p>- Подготвување и објавување на едукативни материјали за тутунарите.</p> <p>- Финансиска поддршка за купување на пластични тунели/пластеници за производство на зеленчук.</p> <p>- Поддршка за диверзификација на тутунските стопанства со ароматични, зачински и лековити растенија.</p> <p>- Поддршка за диверзификација на тутунските стопанства со повеќегодишни овошни и лозови насади</p>

VII. АКЦИОНЕН ПЛАН ЗА СПРОВЕДУВАЊЕ НА СТРАТЕГИЈАТА ЗА ПРОИЗВОДСТВО НА ТУТУН ВО ПЕРИОД 2021-2027 ГОДИНА

Краткорочни и среднорочни насоки за развој на тутунскиот сектор

1. **Краткорочните насоки (период од 2021 – 2024 година) за развој на тутунскиот сектор се следните:**
 - Поддршка на приходи остварени од земјоделски стопанства за произведен и предаден тутун по кг.
 - Подигнување на свеста на тутунпроизводителите во однос на можностите за влез во ЕУ преку организирање на информативни сесии, обука, пилот-проекти, мисии во други земји-членки.

- Инвестирање во здрав и цврст систем на совети за земјоделците во однос на сите прашања што се сметаат за корисни во периодот на адаптација: продуктивни, економски и еколошки, изнајување на дополнителни алтернативни решенија, иновации и др.
- Охрабрување на соработката со земјоделците и колективните пристапи преку создавање и поттикнување на иницијативи за колективна соработка. Организирање на обуки и за тутунопроизводителите и за службените лица во јавната администрација во рамките на кооперативниот систем или други форми и начини за остварување на деловни активности според бројот на организации на производители. Правната рамка ќе биде регулирана согласно законот за земјоделство и рурален развој.
- Идентификување на организации на земјоделци кои се подготвени да се променат, особено младите лица и жените. Воспоставување на обука за лидери кои ќе ги охрабруваат другите земјоделци да се усогласат со новиот систем.
- Подигнување на свеста на производителите во однос на новите обврски за животната средина и климатските промени. Соработка со земјоделските научни образовни институции и трансфер на знаење и вештини.
- Континуирана едукација на производителите на тутун за правилно и согласно стандардите користење на лича заштита и употреба на пестициди при заштита од болести и штетници на тутунскиот расад и тутунот на нива.

2. Среднорочните насоки (период од 2025-2027 год.) за развој на тутунскиот сектор се следните:

- Зголемување на ефикасноста и квалитетот во производството на тутун.
- Диверзификација на приходот на тутунските стопанства.
- Адаптација на земјоделците и администрацијата во спроведувањето на комплетно новиот систем.
- Воведување на пазарно ориентиран пристап кон директните плаќања.
- Примена на мерки поврзани со создавање на интерно разгранета организација (хоризонтално и вертикално здружување и организирање).
- Примена на мерки поврзани со формирање на организации на производители.
- Примена на мерки со цел поддршка на дејствувањето на здруженијата и асоцијациите за подигнување на свеста на нивните производители.
- Постигнување целосна усогласеност со регулативата на ЕУ за ЗЗП.
- Адаптација на системот за директни плаќања во целосно индиректни или раздвоени плаќања во иднина. Одредување на сума на основна поддршка на приходот во производните реони со слични социо-економски или агроеколошки услови. Стекнување на доверба кај производителите кои продолжуваат да примаат директни плаќања од ЗЗП. Исплатата да биде директно поврзана со историските исплати извршени во периодот кој ќе биде предмет на преговори со ЕУ.
- Либерализација на системот за преговорање при склучување на договори за тутунот.
- Можност за воспоставување на една или повеќе задруги или организации на производители кои веќе имале трговска активност и ќе преговараат за склучување на договори во име на производителите како компании наспроти купувачи.

Акционен план за реализација на краткорочни и среднорочни насоки
 1. Годишен план за реализација на краткорочни насоки (период од 2021 – 2024 год.) за развој на тутунскиот сектор

Цели	Мерки, под-мерки и активности	Индикатори	Дали е вклучен во Програмата за финансиска поддршка за рурален развој	Дали е вклучен во Програмата за финансиска поддршка во земјоделството	Година				Одговорни тела и/или институции	Рокови за спроведување на мерки / активностите	
					2021	2022	2023	2024			
Зголемување на ефикасноста на производството на тутун	1. Примена на интегрирани мерки за производство на расад од тутун и тутун	<p>а) Остварена финансиска поддршка за заштитна опрема за 100 пилот-фарми до 1 март</p> <p>б) Остварена финансиска помош за опрема за наводнување преку системот капка по капка за наводнување на 100 фарми до 1 март</p> <p>в) Организирана финансиска поддршка за обука на 100 млади тутунари за примена на интегрирано производство на тутун до 1 март</p>	Да	Не	x						
	1.1. Финансиска поддршка за набавка на заштитна опрема (за заштита на расад и тутун од болести, штетници и плевели)										
	1.2. Финансиска помош за набавка на опрема за наводнување преку системот капка по капка за наводнување на расад										
	1.3. Финансиска поддршка за обука на млади тутунари кои аплицираат за интегрирано производство на тутун										
	1.4. Финансиска поддршка на правни и физички лица за набавка на современа опрема за наводнување на тутун на терен (тајфун и друга опрема)										
1.5. Финансиска поддршка за континуирана едукација на производителите на тутун за правилно и согласо стандардите користење на лична заштита и употреба на пестициди при заштита од болести и штетници на тутунскиот расад и тутунот на нива											

Цели	Мерки, под-мерки и активности	Индикатори	Дали е вклучен во Програмата за финансиска поддршка за рурален развој	Дали е вклучен во Програмата за финансиска поддршка во земјоделството	Година				Одговорни тела и/или институции	Рокови за спроведување на мерки / активности
					2021	2022	2023	2024		
Зголемување на ефикасноста на производството на тутун	<p>1. Поддршка за производство на расад од тутун од страна на откупните претпријатија наменети за индивидуални производители на тутун</p> <p>1.1. Финансиска поддршка на правни и физички лица за концентрирано производство на расад од тутун за потребите на другите тутунски фарми/земјоделски стопанства</p>	<p>а) Организирана финансиска поддршка за 2 правни лица за концентрирано производство на расад од тутун до 1 февруари</p>	Да	Не	x				МЗШВ	31.12. 2022 година
Зголемување на ефикасноста на тутунопроизводство	<p>1. Поддршка за производство на расад од тутун и сушење на ориенталски тутун во високи стакленици - основни услови за исполнување</p> <p>1.1. Изградба на стакленици за целите на производство на расад и сушење на ориенталски тутун во примарното одгледување на тутун</p>	<p>а) Остварена финансиска помош за 2 правни лица за концентрирано производство на расад од тутун во стакленици до 1 февруари</p>	Да	Не	x				МЗШВ	31.12 2022 година
Зголемување на ефикасноста на тутунопроизводство	<p>1. Поддршка за спроведување на студии и истражувања за можности за производство на тутун како обновлив извор на биоенергија за производство на топлина</p>	<p>а) Поддржани две студии за спроведување на можности за производство на тутун како обновлив извор на биоенергија за производство на топлина</p>	Да	Не			x		МЗШВ АФПЗРР	31.12 2024 година

Цели	Мерки, под-мерки и активности	Индикатори	Дали е вклучен во Програмата за финансиска поддршка за рурален развој	Дали е вклучен во Програмата за финансиска поддршка во земјоделството	Година				Одговорни тела и/или институции	Рокови за спроведување на мерки / активности
					2021	2022	2023	2024		
Одржлив развој на производството на тутун преку заштита на животната средина, воведување на добри земјоделски практики, ефикасно користење на природни и други ресурси и економски развој	<ol style="list-style-type: none"> Поддршка за воведување на земјоделско производство со повисоки стандарди за квалитет (ДЗП) добри земјоделски практики <ol style="list-style-type: none"> 1.1. Финансиска поддршка на правни и физички лица за употреба на биопроизводи за заштита на тутун од болести и штетници <ol style="list-style-type: none"> 1.2. Финансиска поддршка на правни и физички лица за употреба на биопроизводи за подобрување на структурата на почвата 2. Одржливо користење на земјоделско земјиште <ol style="list-style-type: none"> 2.1. Финансиска поддршка на правни и физички лица за задолжителна ротација на почвата со други култури (ротирање на земјоделските култури) 	<ol style="list-style-type: none"> Организирана финансиска поддршка за 2 правни лица за употреба на биопроизводи за заштита на тутун од болести и штетници врасади стакленици/оранжерии до 1 март Остварена финансиска поддршка на 50 фарми за задолжителна ротација на почвата со други култури (ротирање на земјоделските култури) до 1 мај 	Да	Не	x			МЗШВ АФПЗРР да се реализира како советодавна услуга која ќе биде дел од Земјоделски советодавен систем.	31.12.2023 година	
Одржлив развој на производството на тутун преку заштита на животната средина, воведување на ДЗП, ефикасно користење на природни и други ресурси и економски развој	<ol style="list-style-type: none"> Примена на пропишани стандарди од областа на заштитата на животната средина <ol style="list-style-type: none"> 1.1. Финансиска поддршка на правни и физички лица за вршење земјоделска дејност во области со ограничени можности за земјоделска дејност 	<ol style="list-style-type: none"> Остварена финансиска поддршка на 50 фарми за вршење земјоделска дејност во области со ограничени можности за земјоделска дејност до 1 мај 	Да	Не	x		МЗШВ АФПЗРР	31.12.2024 година		

Цели	Мерки, под-мерки и активности	Индикатори	Дали е вклучен во Програмата за финансиска поддршка за рурален развој	Дали е вклучен во Програмата за финансиска поддршка во земјоделството	Година				Одговорни тела и/или институции	Рокови за спроведување на мерки / активности
					2021	2022	2023	2024		
Одржлив развој на тутунскиот сектор	<p>1. Поддршка за остварување на приходи за земјоделски стопанства</p> <p>1.1. Директни плаќања за произведен и продаден суров тутун. Износот на директни плаќања за произведен и продаден суров тутун: 80 ден / кг за I класа, 70 ден / кг за II класа и 60 ден / кг за III, IV и дополнителен ориентален тутун I и II класа од типот Прилеп, Јака. и Џебел.</p>	а) Опфатени 100% од тутунопроизводителите.	Не	Да	x	x	x	x	МЗШВ АФПЗРР	31.12. 2021/2022/2023/2024
Одржлив развој на тутунскиот сектор преку мерки и активности за зголемување на конкурентноста и одржување на традиционалната репутација на пазарот на тутун	<p>1. Учество на меѓународни собири на здруженија за тутун</p> <p>2. Објавување на научни статии за македонски тутун во реномирани светски списанија за тутун.</p>	<p>а) Реализирано учество на Највисоката асоцијација на тутунопроизводители на меѓународни настани</p> <p>б) Информациите за производство на тутун во РСМ се објавуваат во светски списанија за тутун</p> <p>в) Најмалку 5 научни статии</p>	Да	Не	x	x	x	x	МЗШВ НИТ - Прилеп НЗПТ Тутунски компании	31.12. 2021/2022/2023/2024
Одржлив развој на тутунскиот сектор со цел да ги поддржува приходите на	<p>1. Поддршка на приходи остварени од земјоделски стопанства и државна помош што се занимаваат со производство на тутун</p> <p>1.1. Плаќања за вршење земјоделска</p>	<p>а) До 1-ви јули секоја година беа опфатени сите (100%) тутунари кои одгледуваа тутун на земјоделски парцели со</p>	Не	Да	x	x	x	x	МЗШВ АФПЗРР	31.12. 2021/2022/2023/2024

Цели	Мерки, под-мерки и активности	Индикатори	Дали е вклучен во Програмата за финансиска поддршка за рурален развој	Дали е вклучен во Програмата за финансиска поддршка во земјоделството	Година				Одговорни тела и/или институции	Рокови за спроведување на мерки / активности
					2021	2022	2023	2024		
земјоделските стопанства и државната помош што се занимаваат со производство на тутун	Дејност во области со ограничени можности за земјоделска дејност 1.2. Директно плаќање за производство на тутун на парцели со надморска височина од најмалку 700 метри надморска височина	надморска височина од најмалку 700 метри надморска височина								
Одржлив развој на тутунскиот сектор со цел да ги поддржува приходите на земјоделските стопанства и државна помош за оние што се занимаваат со производство на тутун	1. Поддршка за колективни инвестиции 1.1. Финансиска поддршка за механизација на расади, механизација за примена на ѓубриво, трактори со поголема моќност на моторот за да се постигне длабоко орање кои ќе се користат за заедничка употреба, машини за расчистување на камења од полињата, набавка на поретко користени земјоделски машини 2. Поддршка за модернизација и/или реструктурирање на земјоделски стопанства 2.1. Набавка на нова земјоделска опрема, инвестиции во подобрени видови на сушари	а) До 1-ви април секоја година се реализираше финансиска поддршка на 100 тутунски задрруги, за расчистување со машини за одстранување на камења од полињата до 50% од вредноста на опремата	Да	Не	x				МЗШВ АФПЗРР	31.12. 2022 година
Одржлив развој на тутунскиот сектор со цел	1. Поддршка за изградба на микро брани (акумулаци бунари и други површински зафати за вода за наводнување на земјоделскиот имот	а) Остварена финансиска поддршка на 50 земјоделски стопанства за изградба	Да	Не	x				МЗШВ АФПЗРР	31.12. 2023 година

Цели	Мерки, под-мерки и активности	Индикатори	Дали е вклучен во Програмата за финансиска поддршка за рурален развој	Дали е вклучен во Програмата за финансиска поддршка во земјоделството	Година				Одговорни тела и/или институции	Рокови за спроведување на мерки / активности
					2021	2022	2023	2024		
Да ги поддржува приходите на земјоделските стопанства и државната помош што се обезбедува со цел производство на тутун	на корисникот 1.1. Обезбедување документација (дозволи, градежно планирање, надзор и контрола во текот на изградбата), набавка на градежни материјали.	на микро брани (акумулации,) бунари и други површински води за наводнување до 1-ви јуни								
Одржлив развој на тутунскиот сектор со цел да ги поддржува приходите на земјоделските стопанства и државната помош што се обезбедува и занимава со производство на тутун	1. Поддршка за оперативни организации 1.1. Конкретна соодветна обука за целните организации на специфични теми 1.2. Спроведување на истражување, подготовка на анализи, предлог-проекти, студии и стратешки документи 1.3. Воспоставување и спроведување на иновативни агро-технолошки практики	а) Финансиска поддршка за спроведени истражувачки испитувања во 10 фарми поврзани со нови техники како систем на контејнерски расади, нови методи на нижење и врзување на тутунот до крајот на октомври	Да	Не	x			МЗШВ Тутунски компани НИТ - Прилеп НЗПТ ФЗНХ - Скопје	31.12 2023 година	
Одржлив развој на тутунскиот сектор	1. Креирање на меѓусекторска организација 1.1. Постапување на организациони на производителите. Поддршка за создавање организациони на производителите врз основа на подготвен деловен план	а) Финансиска поддршка за создавање организациони на производителите б) Организирани се две средби со цел можност	Да	Не	x	x		МЗШВ НИТ - Прилеп НЗПТ	31.12 2024 година	

	<p>1.2. Информации за прилагодување на производството и совети од производителите кои се членови на такви организации согласо барањата на пазарот</p> <p>1.3. Заедничко пласирање на стоки на пазарот, вклучително и подготовка за продажба, централизирање на продажбата и снабдување на купувачите на големо</p> <p>1.4. Воспоставување на заеднички правила во однос на информации за производство, берба и достапност до производителите</p> <p>1.5. Активности што ќе ги спроведуваат организации на производители, како што се развој на деловни и маркетинг вештини и организирање и олеснување на иновативните процеси</p> <p>1.6. Моделирање на соработка помеѓу два или повеќе субјекти за создавање пристапи за соработка во земјоделскиот сектор, кластери и мрежи, пилот-проекти, нови проекти, маркетинг, вертикална соработка меѓу синцирот на снабдување и промовирање на иновациите</p> <p>1.7. Мерки за подобрување на ефикасноста на производството и инвестициите кај членовите на земјоделските стопанства и во самите организации на производители, трансформација на производството, подобрување на маркетингот и управувањето со снабдување, управувањето со кризи, инвестиции во животната средина, иновации, итн.</p> <p>1.8. Можности за Европската Партнерска мрежа за иновации да ја олесни</p>	<p>за заедничко пласирање на стоки</p> <p>в) Два состаноци за споделување вообичаени правила и споделување информации во однос на производството биле организирани за време на бербата</p> <p>г) Официјално е воспоставена соработка помеѓу два или повеќе субјекти</p> <p>д) Европското иновативно партнерство е двапати организирано во текот на сезоната</p> <p>ѓ) Поддржано е моделирање на соработка помеѓу два или повеќе субјекти</p> <p>е) Организирани се два состаноци за време на коишто академијата и секторот за производство работееа заедно</p>					
--	--	--	--	--	--	--	--

<p>Адаптација на тутунскиот сектор на РСМ со ЗЗП на ЕУ</p>	<p>размената на искуства и експертиза помеѓу сите клучни чинители поврзани со ЗЗП -добрите земјоделски практики</p> <p>1.9. Воспоставување на дијалог помеѓу земјоделците и истражувачката заедница и олеснување на вклучувањето на сите засегнати страни во процесот на размена на знаење и вештини</p> <p>1.10. Поттикнување на научната фела и секторот за производство да работат заедно со тутунските компании, здруженијата на тутун и МЗШВ поврзувајќи ги производствените потреби со академската работа и презентирајќи го знаењето што не е применето, или барајќи решенија за идентификуваните предизвици во производството</p>	<p>Да</p>	<p>Не</p>	<p>x</p>	<p>x</p>	<p>МЗШВ НИТ - Прилеп НЗПТ АПРЗ--да се реализира како советодавна услуга која ќе биде дел од Земјоделск иот советодавн систем.</p>	<p>31.12 2022 година</p>
<p>1. Подигнување на свеста на производителите за можностите за влез во ЕУ</p> <p>1.1. Мерки со фокус на одржливост во производството на тутун како клучна стратегија, интегрирани во сите области поврзани со тутунот.</p> <p>Поддршка на земјоделците кои ќе се договорат за интегрирано производство на тутун</p> <p>1.2. Тутунарите треба да користат соодветни агрономски практики со цел подобрување на квалитетот и приносите на земјоделските култури.</p> <p>Поддршка на земјоделците кои ќе ја зголемат механизацијата како трактори, машини за садење и нижење на тутун, соодветни сушници за сушење на тутун</p>	<p>а) 10 фарми со интегрирано производство се идентификувани до 1 февруари</p> <p>б) 50 земјоделци кои ги модернизирале своите фарми се поддржани со финансиски средства до крајот на годината</p> <p>в) 10 Пилот- фарми како модели за цели на STR се создадени до 1 март</p> <p>г) Едукативен материјал е 100% дистрибуиран помеѓу земјоделците во сезоната на берба</p> <p>д) 5 пилот фарми се избрани како модел</p>	<p>Да</p>	<p>Не</p>	<p>x</p>	<p>x</p>	<p>МЗШВ НИТ - Прилеп НЗПТ АПРЗ--да се реализира како советодавна услуга која ќе биде дел од Земјоделск иот советодавн систем.</p>	<p>31.12 2022 година</p>

	<p>1.3. Соодветните агрономски практики треба да се дефинираат врз основа на локалните услови и видовите на тутун. Креирање на модел фарми за целите на обуката, поврзани со одржливите агрономски практики на тутунот</p> <p>1.4. Пренос на дефинирани практики на земјоделците на јасен начин и подготовка на едукативен материјал поврзан со најдобрите практики за земјоделците.</p> <p>1.5. Директна и блиска соработка со земјоделците за да се овозможи просперитетна егзистенција за сите земјоделци кои произведуваат тутун прекуспроведување на соодветно следење на сите активности на фармата</p> <p>1.6. Едукација на земјоделци за управување со земјоделските култури, како и за тоа како да ги водат своите земјоделски стопанства како успешни бизниси со подобрување на приходите од земјоделството.</p>	<p>фарми за дејности со тутундо 1 март</p> <p>Ѓ) Пилот фармите како модели беа следени и податоците беа обработени по завршувањето на бербата</p>				
--	--	---	--	--	--	--

Цели	Мерки, под мерки и активности	Индикатори	Дали е вклучен во Програмата за финансиска поддршка за рурален развој	Дали е вклучен во Програмата за финансиска поддршка во земјоделството	Година				Одговорн и тела и / или институци и	Рокови за спроведување на мерки / активности
					2021 година	2022 година	2023 година	2024 година		
Адаптација на тутунскиот сектор во РСМ согласно ЗЗП на ЕУ.	<p>1. Инвестирање во цврст систем на совети наменет за земјоделците кој ги вклучува сите корисници прашања во однос на процесот на адаптација: продуктивни, економски и еколошки, изнајдување на алтернативни решенија и различни иновации</p> <p>1.1. Поддршка на различни национални програми за поддршка на семејното земјоделство во врска со управувањето со социјалната и животната средина, како што се недостаток на вода, присилна и детска работа, зачувување на биодиверзитетот, правата на жените, намалување на хемикалиите што се користат во производството, адаптација и ублажување на климатските промени, обезбедување на основни екосистемски услуги и сите активности поврзани со трошоците</p> <p>1.2. Дефинирање и обезбедување на информации за тоа кои технологии и техники се потребни за решавање на проблемите или потребите, како што е поефикасно наводнување на земјоделски култури во области каде што водата е во недостаток. Промоција и поддршка за изградба</p>	<p>а) Развиени Национални ТВ и радио програми за поддршка на семејното земјоделство во врска со управувањето со социјалните и еколошките проблеми до 1-ви мај</p> <p>б) Дефинирани се технологии и техники со цел решавање на проблеми или потреби за ефикасно наводнување на земјоделски култури. Образовен материјал (летоци) за сите земјоделци</p> <p>в) Финансиска поддршка за 100 фарми кои го користеа системот за иригација капка по капка до крајот на октомври</p> <p>г) Организиран е ангажман и со банките</p>	Да	Не	x	x			МЗШВ НИТ - Прилеп НЗПТ	31.12 2022 година

	<p>на микро брани (аккумуляции) за наводнување или употреба на системот за наводнување капка по капка</p> <p>1.3. Иницијатива со локалните банки за обезбедување на обука за финансиска писменост и едукативни материјали за земјоделците, коишто ќе вклучуваат сè, од тоа како да се буџетира и како да се управува со нивниот приход и како земјоделците да ги разберат трошоците за производство</p>	<p>а) Информациите поврзани со ЗЗП се подготвени и емитувани на ТВ и радио станици во рамките на бербата на 100% од земјоделците</p> <p>б) Поддржани и организирани две иницијативи за колективна соработка меѓу земјоделците</p> <p>в) Спроведени се четири обуки поврзани со кооперативниот систем</p>	Да	Не	x	x	<p>МЗШВ</p> <p>НИТ - Прилеп</p> <p>НЗПТ</p>	31.12. 2022 година
<p>Адаптација на тутунскиот сектор на РСМ согласно ЗЗП на ЕУ.</p>	<p>1. Охрабрување на соработка меѓу земјоделците и колективните пристапи преку иницијативи за колективна соработка. Обука како за производителите, така и за службените лица од јавната администрација во кооперативниот систем или други начини и формули за деловни активности под чадорот на организацији на производителите</p> <p>1.1. Подготовка на програми за националните и локалните медиуми со нагласување на важноста на адаптацијата на земјоделците кон светските земјоделски правила и соработка</p> <p>1.2. Давање на периодични објави на ТВ и други медиуми за зголемување на јавната свест за тековната глобална состојба во агро секторот</p> <p>1.3. Инвестирање во ефикасен систем, СМС-пораки или други современи техники за советување на</p>							

<p>Адаптација на турунскиот сектор на РСМ согласно заедничката земјоделска политика на ЕУ.</p>	<p>земјоделците за сите работи што се сметаат за корисни во процесот на адаптација</p> <p>1.4. Поттикнување на соработката помеѓу земјоделците и колективниот пристап по пат на иницијативи за меѓусебна соработка</p> <p>1.5. Обука за производителите и административни службеници, поврзани со кооперативниот систем и други деловни активности</p>	<p>а) 10 организации на земјоделци кои се подготвени да се променат, идентификувани пред да започне сезоната на бербата</p> <p>б) 100 земјоделци се дел од овој проект</p> <p>в) 10 лидери се идентификувани и обучени</p> <p>г) организирани 10 работилници со организациите</p> <p>д) Во рамките на бербата се обучени 100 млади земјоделци и жени</p> <p>е) Советодавната служба е основана на почетокот на посевите</p>	<p>Да</p>	<p>Не</p>	<p>x</p>	<p>x</p>	<p>МЗШВ НИТ - Прилеп НЗПТ</p>	<p>31.12.2022 година</p>
--	--	---	-----------	-----------	----------	----------	---------------------------------------	--------------------------

	<p>учествуваат на обуки организирани за ефективно користење на ресурсите на EAFRD</p> <p>1.5. Мерки за организирање на активни стручни обуки и активности за стекнување на вештини, демонстративни/показни активности и активности за стекнување на информации</p> <p>1.6. Советодавни услуги, управување со фарми и услуги на фармите. Употреба на советодавни услуги за подобрување на економските и еколошките перформанси, како и наклонетоста и отпорноста на земјоделските стопанства кон климатските промени, претпријатија или инвестиции</p> <p>1.7. Поддршка за развој на земјоделски стопанства и бизниси. Помош за отпочнување на бизнис за млади земјоделци, неземјоделски активности во руралните области, развој на млади земјоделци</p>					
--	---	--	--	--	--	--

Ревизија на Законот за тутун, производи од тутун и сродни производи	<ol style="list-style-type: none"> Ревизија на сите релевантни регулативи Соодветни промени засновани врз локалните услови и типовите на тутун Соодветни чекори за да се доближат кон регулативата на ЕУ 	<p>а) Сите релевантни регулативи се ревидирани</p> <p>б) Изработен план за измени поврзани со Регулацијата на ЕУ</p>	Не	Не	x	x	x	МЗШВ во соработка со сите релевантни институции и од областа на тулно производство	31.12.2021/2024
Подобрување на функционалноста на системите	<ol style="list-style-type: none"> Ревизија на информативниот систем за евиденција на тутунското производство (ИСЕТ) заради подобрување на функционалноста Подобра поврзаност и интеракција помеѓу ИСЕТ и други електронски системи 	<p>а) Надградени функционалности на системот</p> <p>б) Презентирано повисоко ниво на задоволство од страна на внатрешните и надворешните корисници на системот</p>	Не	Не	x	x	x	МЗШВ АФПЗРР	31.12.2021/2022/ 2023/2024
Мониторинг и евалуација	<ol style="list-style-type: none"> Креирање на специфична и специјализирана единица за спроведување и следење на сите мерки во стратегијата. Подготовка на стратешки план со збир на цели и систем за мониторинг за да се провери усогласеноста и влијанието на спроведените мерки. Извештај за евалуација во периодот на имплементација на оваа стратегија заради процена на спроведувањето на планот и прилагодување или изменување на одредени мерки коишто немаат посакуван ефект. Комуникација и редовен дијалог (на пример, двапати годишно) со 	<p>а) Специјализирана единица беше воспоставена и за време на бербата беше извршен мониторинг</p> <p>б) Стратешкиот план беше изготвен и презентира на почетокот на бербата</p> <p>в) Беше издаден извештај за евалуација</p> <p>г) Двапати годишно дијалогот беше дел од редовно-воспоставената пракса</p> <p>д) Подготвен е и презентира акциски план со јасни цели</p>	Не	Да	x	x	МЗШВ	31.12.2024 година	

Цели	Мерки, под-мерки и активности	Индикатори	Дали е вклучен во Програмата за финансиска поддршка за рурален развој	Дали е вклучен во Програмата за финансиска поддршка во земјоделството	Година			Одговорни тела и / или институции	Рокови за спроведување на мерки / активности						
					2025 година	2026 година	2027 година								
Зголемување на ефикасноста на производството на тутун	<p>употреба на машини, анализи на почва</p> <p>1.2. Поддршка за економски здруженија на правни и физички лица за вршење земјоделска дејност за интегрирано производство на тутун</p> <p>1.3. Поддршка за воведување на заеднички практики на производство за интегрирано производство на тутун</p>	<p>б) Организирана финансиска поддршка за 10 правни лица за примена на активности за интегрирано производство на тутун до 1 март</p>	Да	Не				31.12. 2027 година							
									<p>1. Поддршка за формирање на организации на производители за заедничка употреба на сушници за тутун</p> <p>1.1. Финансиска поддршка за примена на нов начин на сушење на ориенталски тутуни (за набавка на поликарбонатни панели)</p>	<p>а) Организирана финансиска поддршка за 100 фарми за сушници на тутун за промовирање на нов начин на сушење, до 1-ви јуни</p>	Да	Не	x	МЗШВ АПРЗ	
Одржлив развој на производството на тутун преку заштита на животната средина, воведување на ДЗП-добри земјоделски практики, ефикасно користење на природни и други ресурси и економски развој	<p>1. Поддршка за заштита од ерозија на почвата</p> <p>1.1. Заштитни појаси од шумски растенија, медоносни растенија / билки</p>	<p>а) Организирана финансиска поддршка за 100 фарми за садење на медоносни растенија / грмушки или</p>	Да	Не	x		МЗШВ АПРЗ								

Цели	Мерки, под-мерки и активности	Индикатори	Дали е вклучен во Програмата за финансиска поддршка за рурален развој	Дали е вклучен во Програмата за финансиска поддршка во земјоделството	Година			Одговорни тела и институции	Рокови за спроведување на мерки / активности
					2025 година	2026 година	2027 година		
ДЗП-добри земјоделски практики, ефикасно користење на природни и други ресурси и економски развој	<p>1. Адаптација на земјоделците и администрацијата во спроведувањето на комплетно нов систем</p> <p>2. Стекнување на довербата на производителите кои продолжуваат да примаат директни плаќања од ЗЗП, но не поврзани со тоа што го произведуваат</p> <p>3. Прогресивно воведување на пазарно ориентиран пристап кон Директните плаќања</p> <p>4. Предложената стапка (производно-зависна во производно-независна) на постепено воведување ќе биде поделена во 4 години</p> <p>Прва година (2024 година): 75% производно-зависна исплата и 25% производно-независна исплата</p> <p>Втора година (2025 година): 50% производно-зависна исплата и 50% производно-независна исплата</p> <p>3-та година (2026 година): 25% производно-зависна исплата, 75%</p>	<p>билки што брзо растат до 1 октомври</p>	Не	Да	x	x	x	МЗШВ АПРЗ	Почеток од 2024 година
Подготовка на правни и структурни мерки	<p>1. Адаптација на земјоделците и администрацијата во спроведувањето на комплетно нов систем</p> <p>2. Стекнување на довербата на производителите кои продолжуваат да примаат директни плаќања од ЗЗП, но не поврзани со тоа што го произведуваат</p> <p>3. Прогресивно воведување на пазарно ориентиран пристап кон Директните плаќања</p> <p>4. Предложената стапка (производно-зависна во производно-независна) на постепено воведување ќе биде поделена во 4 години</p> <p>Прва година (2024 година): 75% производно-зависна исплата и 25% производно-независна исплата</p> <p>Втора година (2025 година): 50% производно-зависна исплата и 50% производно-независна исплата</p> <p>3-та година (2026 година): 25% производно-зависна исплата, 75%</p>	<p>билки што брзо растат до 1 октомври</p>	Не	Да	x	x	x	МЗШВ АПРЗ	Почеток од 2024 година

Цели	Мерки, под-мерки и активности	Индикатори	Дали е вклучен во Програмата за финансиска поддршка за развој на рурален развој	Дали е вклучен во Програмата за финансиска поддршка за земјоделството	Година			Одговорни тела и институции	Рокови за спроведување на мерки / активности
					2025 година	2026 година	2027 година		
	Мерки, под-мерки и активности	Индикатори	Дали е вклучен во Програмата за финансиска поддршка за развој на рурален развој	Дали е вклучен во Програмата за финансиска поддршка за земјоделството	2025 година	2026 година	2027 година	Одговорни тела и институции	Рокови за спроведување на мерки / активности
	Директна производно-независна исплата. 4-та година (2027): 100% директна производно-независна исплата. Овој начин на исплата на субвенциите би можел да се примени со истиот сооднос, но да се започне од бербата во 2027, или 3 години по членството во ЕУ								
Системот за директни плаќања треба да биде целосно независен и разделен.	1. Директната исплата на финансиска поддршка за производството на тутун може да биде продолжена и до 2027 година, доколку МЗШВ процени дека ова е најдобро и за земјоделците и за земјата. Може да се примени и таканаречената „клаузула за зајдисонце“, што овозможува на новата земја-членка да ја задржи целата државна помош во период од 3 години од датумот на пристапување во ЕУ. Предложена мерка 80 ден / кг за I класа 70 ден / кг за II класа Други класи 60 ден / кг 2. Системот за директно плаќање за финансиска поддршка на производството на тутун треба да биде целосно раздвоен почнувајќи од 2027 година или 3 години по членство во ЕУ,	а) Планирано е прогресивно раздвојување на директните плаќања подготвени за реализација б) Сите тулнопроизводители биле свесни и информирани за новиот систем пред истиот да започне да се применува в) Прогресивното раздвојување на директните плаќања е реализирано во согласност со планот	Не	Да	x	x	x	МЗШВ АПРЗ	Крај на 2027 година

Цели	Мерки, под-мерки и активности	Индикатори	Дали е вклучен во Програмата за финансиска поддршка за развој	Дали е вклучен во Програмата за финансиска поддршка во земјоделството	Година			Одговорни тела и / или институции	Рокови за спроведување на мерки / активности
					2025 година	2026 година	2027 година		
Системот за преговарање при склучување договори треба да се либерализира	<p>Доколку тоа е најдоброто сценарио за сите чинители и засегнати страни</p> <p>1. Либерализација на системот за преговарање при склучување договори меѓу организациите на производителите, земјоделските организации, меѓу-секторските организации или различен вид на организации</p> <p>2. Страните во договорот за слободна трговија, всушност, можат во значителна мера самите да утврдат која треба да биде содржината на договорот, со цел да се постигне взаемна корист</p> <p>3. Сите права и обврски при склучување договор за слободна трговија се применуваат еднакво на странките и нивните трговци, освен доколку не е изготвен исклучок или дерогација кон договорот</p>	<p>а) Преговарачкиот систем за склучување договори беше либерализиран во согласност со стандардите на ЕУ и беше имплементиран кај сите 100% од тугунарите</p> <p>б) Подготвен договор за взаемна корист за сите засегнати страни и чинители пред почетокот на новата сезона на тугун</p>	Не	Не	x	x	x	МЗШВ	Крај на 2027 година
Една или повеќе заедриги или организации на производителите кои веќе имале трговска активност и можат да преговараат за договори во име на производителите како	<p>1. Продолжено основање на организации на производители и меѓусекторски организации</p> <p>2. Иницијативи за постојано подобрување и развој на кооперативи и организации на производители</p>	<p>а) 10 организации на производители и меѓусекторски организации се создадени пред крајот на февруари</p> <p>б) Обуки, работилници и состаноци за промовирање на придобивките на</p>	Да	Не	x	x	x	МЗШВ Тугунски компани НИТ - Прилеп НЗПТ	Крај на 2027 година

Цели	Мерки, под-мерки и активности	Индикатори	Дали е вклучен во Програмата за финансиска поддршка за рурален развој	Дали е вклучен во Програмата за финансиска поддршка во земјоделството	Година			Одговорн и тела и / или институции	Рокови за спроведување на мерки / активности
					2025 година	2026 година	2027 година		
компаниј наспроти купувачите.	<p>3. Зголемување на промовирање на задруги преку дисеминација и обука на засегнатите тела</p> <p>4. Подготовка на работилници, обуки и состаноци, на кои МЗШВ би имала фундаментална улога за промовирање на придобивките од меѓусекторските организации на земјоделците</p> <p>5. Со цел да се поддржи 10% од тековната помош за производство на тутун, истата може да се исплати само на оние производители кои се членови на задруга или организација на производители.</p>	<p>меѓусекторските организации на земјоделците, организирани од страна на МЗШВ во четири различни региони до 1 март</p> <p>в) Производителите кои се членови на задруга или организација на производители добиваат дополнителна поддршка</p>					ФЗНХ - Скопје		
Усогласување на регулативата за тутун на РСМ за да се придонесе кон идната планирана интеграција во ЕУ.	<p>1. Предлог и имплементација на структурните промени потребни за усогласување на македонскиот тутунски сектор со ЗЗП и модернизација на секторот со цел да се искористат сите придобивки од интеграцијата на РСМ во ЕУ</p> <p>2. Законот за тутун треба да се подели на два дела, делот на производство на тутун и на правите преработувачки страни</p> <p>3. Отворени договорни односи помеѓу производителите и откупувачите на зелен тутун. Задолжителни договори за чии клаузули слободно ќе се преговара помеѓу преработувачките</p>	<p>а) Конструктивните промени се воспоставени и усогласени со стандардите на ЕУ пред крајот на 2027 година</p> <p>б) Клучни интервенции / измени во законот се направени пред крајот на годината</p> <p>в) Подобрени придобивки од усогласувањето на законот за тутун на РСМ со регулативата на ЕУ</p> <p>г) Договорните односи помеѓу производителите и купувачите на зелен тутун</p>	Не	Не	x	x	МЗШВ Тутунски компани НИТ- Прилеп НЗПТ ФЗНХ - Скопје	Крај на 2027 година	

Цели	Мерки, под-мерки и активности	Индикатори	Дали е вклучен во Програмата за финансиска поддршка за рурален развој	Дали е вклучен во Програмата за финансиска поддршка во земјоделството	Година			Одговорни тела и институции	Рокови за спроведување на мерки / активности
					2025 година	2026 година	2027 година		
	<p>компани и производителите или претставниците на производителите и кои ќе имаат минимална содржина регулирана со закон</p> <p>4. Изработка на стандардни договори што може да бидат потврдени и признаени од страна на МЗШВ и да бидат општо прифатливи за сите</p> <p>5. Сите постапки за набавка исто така можат да бидат дел од меѓупрофесионален договор за воспоставување протокол за добри практики што ќе ги обврзат сите оператори, преку проширување на правилата</p> <p>6. Системот за стекнување на лиценца за процена на тутун треба да се ревидира, дискутира и усвои согласно барањата на компаниите за откуп</p> <p>7. Обука и искуство треба да бидат обезбедени и организирани од самите компани и оператори</p> <p>8. Да се воведат во законот можности за колективни договори помеѓу компанија и задруга или организација на производителите, за кои регулативата на Организациите на производителите според Регулатива (ЕУ) 1308/2013 мора да биде воведена во законот</p>	<p>станаа 100% отворени за земјоделците</p> <p>Д) Стандарден договор е подготвен и применет од страна на сите тутунски компании пред почетокот на сезоната</p> <p>ф) Дел од законот поврзан со лиценцата за процена на тутунот беше ревидиран и усвоен според стандардите на ЕУ</p> <p>е) Подготвени и спроведени колективни договори помеѓу компанијата и задругата или организацијата на производителите</p>							

Цели	Мерки, под-мерки и активности	Индикатори	Дали е вклучен во Програмата за финансиска поддршка за рурален развој	Дали е вклучен во Програмата за финансиска поддршка во земјоделството	Година			Одговорн и тела и / или институци и	Рокови за спроведување на мерки / активности
					2025 година	2026 година	2027 година		
Активности за поддршка и стимулирање на диверзификација на тутунските фарми/земјоделски стопанства во други земјоделски и неземјоделски активности	<ol style="list-style-type: none"> 1. Организирање јавни расправи и дебати со тутунарите 2. Подготовка и објавување на едукативни материјали за тутунарите 3. Повеќегодишни истражувања на различни локалитети и агро-еколошки услови 4. Финансиска поддршка за купување пластични тунели/пластеници за производство на зеленчук 5. Поддршка за диверзификација на тутунските фарми/земјоделски стопанства со ароматични, зачински, лековити и други индустриски култури 6. Мерки за подобрување на квалитетот на тутунот е. 7. Мерки со цел да се пронајдат алтернативни одржливи култури на тутунот, пилот активности што треба да се спроведат со цел поддршка на диверзификацијата на приходите на фармите за подолг временски период (2021-2027) 	<p>а) Организаирани четири јавни расправи со тутунарите за да се информираат за диверзификација на крајот на мај</p> <p>б) Материјалите за едукација/обука се дистрибуирани на 100% од земјоделците</p> <p>в) Минимум 10 земјоделци се ангажирани во пилот проби на опитни почви со различни видови зеленчуци, ароматични, зачински, лековити или други индустриски култури</p> <p>г) Целокупната организација на производители прифати алтернативи како дополнителни култури и се прилагодија на овие промени</p>	Да	Не	x	x	x	МЗШВ Тутунски компании НИТ - НЗПТ ФЗНХ – Скопје АПРЗ- бизнис планови	Крај на секоја година

Цели	Мерки, под-мерки и активности	Индикатори	Дали е вклучен во Програмата за финансиска поддршка за рурален развој	Дали е вклучен во Програмата за финансиска поддршка во земјоделството	Година			Одговорни тела и / или институции	Рокови за спроведување на мерки / активности
					2025 година	2026 година	2027 година		
Мониторинг и евалуација	<p>1. Изготвување на стратешки план со збир на цели и систем за мониторинг за да се провери усогласеноста и влијанието на спроведените мерки</p> <p>2. Комуникација и редовен дијалог (двапати годишно) со претставници од потсекторската група за тутун заради процена на спроведувањето на акциониот план</p> <p>3. Подготвени навремени корективни дејствија и планови со цел за да можат сите активности да се спроведат на посакуваното ниво</p>	<p>а) Следењето и проценката се извршени во согласност со планот кај 10% од земјоделците</p> <p>б) Изработен систем за комуникација и редовен дијалог меѓу сите вклучени засегнати страни за време на бербата</p> <p>г) По завршувањето на бербата, се креирани корективни активности и план за имплементација во текот на следната година</p>	Не	Не	x	x	x	Буџет на МЗШВ Тутунски компании НИТ - Прилеп НЗПТ ФЗНХ - Скопје	Крај на 2027 година

**Индикативни финансиски средства за спроведување на Стратегијата
(во милиони МКД)**

Година	Програма за финансиска поддршка	Индикативен износ по програми	Вкупно годишен индикативен износ
2021	-во земјоделството	2.000	2.100
	-на рурален развој	100	
2022	-во земјоделството	2.050	2.170
	-на рурален развој	120	
2023	-во земјоделството	2.100	2.240
	-на рурален развој	140	
2024	-во земјоделството	2.100	2.260
	-на рурален развој	160	
2025	-во земјоделството	2.100	2.280
	-на рурален развој	180	
2026	-во земјоделството	2.100	2.300
	-на рурален развој	200	
2027	-во земјоделството	2.100	2.320
	-на рурален развој	220	

VIII. Со влегување во сила на оваа стратегија престанува да важи Стратегијата за производство на тутун за период 2020-2026 година со Акционен план („Службен весник на Република Северна Македонија“ бр.267/19).

IX. Оваа стратегија влегува во сила наредниот ден од денот на објавувањето во „Службен весник на Република Северна Македонија“.

Бр.
40-
1767/
1
2
февр
уари
2021
го-

**Прв заменик на претседателот
на Владата на Република**

Северна Македонија,

Прилог 1

*Овие податоци се врз база на дистрибуираните количества семенски материјал од страна на НИТП, преку откупувачите до тутунопроизводителите во текот на десет годишниот период (Извор - годишни Извештаи на НИТП, 2010-2019).

Ресолта	Прилеп										Жака			Цефел	Басмак		Вкупно ориенталски, кг	Подориенталски типови		Вкупно Вкупно се		
	П-66-97	%	П-23	%	ЕС-72	%	П-79/94	%	П-156/1	%	П-80	%	ВВ-1253		%	Ж-48		%	Ц-38		%	Оглас 110
2010	478	48	5	0,5	47	5	81	8	28	3	5	231	23	31	3	8	8	4,5	0,5	992	4,5	996,5
2011	431	48	-	-	42	5	100	11	5	-	-	246	27	20	2	8	6	7	0,7	901	7	908
2012	869	64	-	-	56	4	40	3	5	-	-	289	21	40	3	-	-	1	-	1356	1	1357
2013	975	71	-	-	34	2	80	6	-	-	-	190	14	67	5	-	-	-	-	1372	-	1372
2014	1020	83	-	-	26	2	15	1	-	-	-	109	9	60	5	-	-	-	-	1236	-	1236
2015	1175	82	-	-	27	2	15	1	-	-	-	158	11	50	3	-	-	-	-	1484	-	1484
2016	908	85	-	-	28	3	10	1	-	-	-	76	7	50	5	-	-	-	-	1072	-	1072
2017	1045	90	-	-	18	2	-	-	-	-	-	57	5	37	3	-	-	-	-	1157	-	1157
2018	1434	95	-	-	61	4	-	-	-	-	-	5	0,3	10	0,6	-	-	-	-	1515	-	1515
2019	1360	95	-	-	43	2	-	-	-	-	-	42	3	25	2	-	-	-	-	1470	-	1470
Просек: kg	969,5	78	0,5	0,5	38,2	3	34,1	3	3,8	0,3	0,5	140,3	11	39	3	1,6	0,1	23	1,8	1,25	0,10%	1251,75
% по сорти	84%																					
Застапеност по типови (2010-2019)	14%																					
	Прилеп										Жака			Цефел		Бас-мак		Оглас				

Извоз на Тутун, суров и непреработен; отпа-доци од тутун, од тарифен број 2401, по земји за периодот 2009 - 2019 година

Земја	2009		2010		2011		2012		2013		2014		2015		2016		2017		2018	
	Тони	1000 ЕУР	Тони	1000 ЕУР	Тони	1000 ЕУР	Тони	1000 ЕУР	Тони	1000 ЕУР	Тони	1000 ЕУР	Тони	1000 ЕУР	Тони	1000 ЕУР	Тони	1000 ЕУР	Тони	1000 ЕУР
Белгија	1,995	8,386	4,434	21,112	6,947	28,377	5,583	24,781	6,783	31,359	3,141	13,017	2,452	10,829	5,169	21,601	3,872	19,087	3,529	18,905
Бугарија	4,975	21,614	3,795	17,877	1,529	7,253	2,158	9,511	3,256	15,078	3,855	15,850	2,364	9,932	2,555	11,499	3,974	17,712	3,374	17,787
Данска	0	0	0	0	14	29	7	18	15	49	30	99	30	100	30	103	74	234	45	158
Франција	59	34	0	0	666	2,453	342	1,252	224	924	364	1,750	0	0	71	40	75	47	29	19
Германија	40	127	371	2,102	1,249	4,995	1,641	6,752	1,826	8,244	1,057	4,537	1,383	5,814	1,782	7,023	1,206	5,369	959	4,983
Грција	6,562	26,131	5,271	19,247	4,641	15,476	4,465	16,632	5,454	21,668	8,743	34,034	8,073	25,221	7,989	25,320	7,477	33,997	5,771	27,583
Холандија	15	71	0	0	149	610	347	1,561	667	2,942	20	100	93	316	197	651	339	1,482	324	1,478
Хрватска	879	2,773	748	3,120	744	2,525	850	2,707	1,246	4,900	684	2,501	491	1,715	313	924	728	2,105	3	21
Полска	0	0	69	174	108	298	103	218	55	331	0	0	848	3,818	908	4,187	1,341	6,142	1,579	8,240
Поругалија	0	0	201	1,311	151	593	194	837	547	2,277	263	1,114	602	2,112	298	1,447	693	3,505	541	2,988
Романија	0	0	55	352	165	707	234	1,096	89	355	187	743	158	554	325	1,270	0	0	0	0
Унгарија	0	0	0	0	0	0	54	204	0	0	85	245	0	0	73	257	111	395	63	299
Чешка	0	0	20	125	40	194	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Шпанија	0	0	0	0	0	0	0	0	97	454	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Шведска	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Италија	57	56	0	0	60	225	30	92	29	96	15	40	124	269	136	300	39	175	60	292
Луксембург	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	55	112	0	0	0	0	0	0	0	0
Словенија	53	24	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Велика Британија	0	0	0	0	0	0	111	541	0	0	0	0	0	0	0	0	0	3	14	4
Вкупно Извоз во ЕУ	14,635	59,226	14,964	65,419	16,462	63,737	16,117	66,202	20,289	88,677	18,502	74,141	16,618	60,481	19,847	74,621	19,934	90,270	16,281	82,762
Србија	359	885	138	278	66	116	218	285	146	491	36	63	36	113	72	112	319	1,321	567	2,745
Босна и Херцеговина	472	1,571	687	2,092	128	235	195	567	53	137	200	553	106	281	0	0	0	0	0	0
Албанија	0	0	14	5	0	0	14	23	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Црна Гора	18	52	48	126	10	39	8	21	6	18	6	14	14	35	47	90	0	0	0	0
САД	47	82	755	3,319	3,871	16,292	4,919	21,875	4,703	23,353	2,660	10,367	4,507	19,147	5,731	24,760	4,183	19,739	3,856	19,779
Канада	27	33	0	0	139	433	97	308	183	894	294	1,522	434	2,000	306	1,282	327	1,561	520	2,726
Бразил	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1,467	291	1,176	69	243	326	1,560	69	354	71	417
Индонезија	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	735	3,236	374	1,647	21	82	1,163	5,537	499	2,417
Аргентина	0	0	0	0	753	3,391	632	2,940	0	0	830	3,314	178	759	337	1,656	0	0	318	1,716
Русија	0	0	13	92	13	5	277	847	0	0	139	424	42	85	246	677	173	581	412	1,398
Остатни земји	554	1,115	52	188	123	420	220	971	164	618	304	872	397	1,627	760	2,033	1,454	4,886	804	3,293
Вкупно Извоз на Тутун по земји	16,112	62,964	16,839	72,250	21,849	85,700	22,954	95,126	25,864	115,656	23,996	95,683	22,775	86,448	27,652	106,893	27,622	124,249	23,327	117,253

Извор на податоци: Државен завод за статистика

Увоз на Тутун, суров и непреработен; отпа-доци од тутун, од тарифен број 2401, по земји за периодот 2009 - 2019 година

Земја	2009		2010		2011		2012		2013		2014		2015		2016		2017		2018	
	Тони	1000 ЕУР	Тони	1000 ЕУР	Тони	1000 ЕУР	Тони	1000 ЕУР	Тони	1000 ЕУР	Тони	1000 ЕУР	Тони	1000 ЕУР	Тони	1000 ЕУР	Тони	1000 ЕУР	Тони	1000 ЕУР
Бугарија	11	27	178	312	157	505	22	13	613	1,136	329	653	38	78	3,519	10,658	1,885	6,833	1,687	7,184
Грција	249	730	245	518	83	240	204	723	334	1,082	108	323	99	202	149	769	131	585	372	1,334
Шпанија	514	1,242	815	1,816	1,008	3,833	1,399	3,079	2,133	5,330	971	2,119	625	1,902	124	456	249	915	1,000	2,846
Италија	730	1,331	1,304	1,844	1,061	3,178	872	3,136	413	1,708	194	652	357	1,535	65	335	869	2,383	214	1,055
Франција	0	0	117	455	59	285	605	3,273	117	599	55	252	16	12	43	395	22	190	19	145
Германија	89	248	108	351	43	81	21	39	19	36	13	24	58	278	13	24	33	53	28	55
Хрватска	0	0	173	662	131	385	65	221	162	385	0	0	0	0	0	0	759	2,187	0	0
Белгија	0	0	0	0	0	0	554	2,976	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Полска	0	0	43	144	123	563	84	354	151	685	238	818	130	603	86	361	270	1,137	260	1,054
Романија	0	0	0	0	14	64	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Вкупно увоз на тутун од ЕУ	1,593	3,579	2,983	6,102	2,679	9,134	3,825	13,814	3,942	10,960	1,907	4,841	1,323	4,610	3,999	12,998	4,217	14,284	3,590	13,673
Албанија	0	0	14	6	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	6	11	137	210
Србија	20	11	60	222	148	538	41	139	58	204	0	0	77	189	33	41	56	115	96	240
Молдавија	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	2	4	0	0	0	0	0	0	0	0
Косово	0	0	23	58	0	0	0	0	23	75	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Црна Гора	18	50	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	6	17	0	0
Босна и Херцеговина	152	386	92	282	22	66	14	42	84	281	9	23	0	0	0	0	0	0	0	0
Бразил	340	846	619	2,388	700	1,528	518	1,670	244	641	218	624	40	238	122	651	293	1,672	411	2,104
Гвинеја	55	262	79	443	38	181	40	216	36	192	19	116	18	118	0	0	0	0	45	313
Индија	119	423	139	595	198	648	240	671	348	1,136	198	682	119	491	22	97	0	0	121	476
Кина	40	142	40	181	401	388	36	79	103	295	56	224	0	0	0	0	24	123	51	229
Аргентина	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	20	116	71	406
Танзанија	79	343	79	407	139	699	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	20	114	79	270
Останати земји	477	816	331	1,070	73	231	642	1,299	600	1,972	599	1,392	1,422	5,615	1,769	6,836	160	443	103	153
Вкупно увоз на Тутун по земји	2,893	6,858	4,459	11,754	4,397	13,414	5,356	17,930	5,437	15,755	3,010	7,905	2,988	11,282	5,945	20,624	4,803	16,897	4,703	18,075

Извор на податоци: Државен завод за статистика